

MASTEROPPGAVE

Masterstudium i skolerettet utdanningsvitenskap med fordypning i RLE

Mai 2019

Et kritisk blikk på respekt som målsetting i KRLE-faget

Victoria Smette

OsloMet – storbyuniversitetet

Fakultet for lærerutdanning og internasjonale studier

Institutt for grunnskole- og faglærerutdanning

Sammendrag

Som allmenndannende fag skal KRLE-faget bidra til holdningsutvikling og kompetanse for å delta i det demokratiske samfunnet. Gjensidig respekt og respekt for menneskeverd står sentralt i skolens verdsett (Utdanningsdirektoratet, 2017). Som kompetansemål og formål for KRLE-faget blir respekt fremstilt som en viktig holdning i et fungerende samfunn, og går stadig igjen i styringsdokumentene. Vi ser dessuten et stadig bruk av respektbegrepet også i nyhetene og i samfunnsdebatten. Begrepet er imidlertid et vidt og omfattende begrep som kan forstås på ulike måter. KRLE-faget er på sin side et omstridt fag med et dannelsesmandat som fagdidaktikere har delte meninger om. Først og fremst kommer det frem i læreplanen at faget, gjennom dialog, skal fremme gjensidig respekt, og være en møteplass for elever med ulike tros- og livssynsbakgrunn (Utdanningsdirektoratet, 2015).

Med referanse til kompetansemålene i Kunnskapsløftet skal elevene i løpet av ungdomsskolen lære å vise respekt i praksis. Etter 10 trinn skal de vurderes i evnen til å «vise respekt for ulike tros- og livssynsoppfatninger, ritualer, hellige gjenstander og steder. Dog er det lite refleksjon blant fagdidaktikerne rettet mot respektbegrepets rolle i faget, og fremgangsmåter for å vurdere en slik evne. Det ser ut til å råde en generell oppfatning om at respekt er viktig, nødvendig og uvurderlig, og det blir ikke reist noen tvil om at dette er en kompetanse elevene bør lære (Eidhamar, 2019; Repstad & Tallaksen, 2014; Andreassen, 2016). Men vet vi sikkert hva respekt betyr, og er begrepet klokkeklart for elever i ungdomsskolen? Forstår elever på ungdomstrinnet for eksempel respekt på samme måte som styringsdokumentene fremstiller det?

I dette prosjektet setter jeg respektbegrepet i en samfunnsmessig kontekst og studerer det i relasjon til KRLE-faget. Formålet med prosjektet er å undersøke hvordan respekt ser ut i KRLE-fagets kontekst og diskutere om dette er en hensiktsmessig målsetting i faget. For å belyse problemstillingen har jeg forsket på ungdomsskoleelevers forståelse og bruk av begrepet gjennom en todelt undersøkelse. Formålet med undersøkelsene var å kartlegge elevenes bruk av respekt og deres forhold til respekt og uenighet. Basert på mine egne funn og faglige refleksjoner retter jeg et kritisk blikk mot respekt som en målsetting i faget.

Abstract

Christian and other religious and ethical education (*CREE*) has a vital role in our well-rounded educational system, who's overall aim is to contribute to pupils' development of attitudes and competences in order to participate in a democratic society. Mutual respect and respect for human dignity are central to the school's values (Utdanningsdirektoratet, 2017).

In several competence aims and in the overall objective for the subject, respect is expressed as an important attitude in a well-functioning society. As well as being regularly mentioned in other official steering documents, it is also being used more frequently in the news and social debates. The term, however, is very broad and comprehensive and it can be interpreted in numerous ways. The CREE subject is a controversial subject that even the subjects own didacticians have differing opinions about. It has a substantial mandate in which it's overall aim is to develop pupils' personal and cultural maturation, and through dialogue, promote mutual respect and be a meeting place for students of different faiths and beliefs.

In the Knowledge Promotion Reform, it states that the pupils shall learn to practically show respect during secondary school. After year 10, the students are supposed to be evaluated in the ability to "show respect for different faiths and beliefs, rituals, sacred objects and places". However, there is little reflection among didacticians directed at what role the term respect should have in the subject, and which methods one should use in assessing such an ability.

There seems to be a general perception that respect is important, necessary and invaluable, and there is no doubt that this is a skill the students should learn. However, are we certain what respect means, and is the term comprehensible for students in secondary school? For example, do pupils at the lower secondary level understand respect in the same way the steering documents represent it?

In this project, I put the term respect in a social context and study it in relation to the CREE subject. The purpose of the project is to investigate how respect is presented in the curriculum and discuss whether this is an appropriate competence aim in the subject. In order to shed light on the issue, I have researched the understanding and use of the term by secondary school pupils through a two-part study. The purpose of the studies was to map the students' use of respect and their understanding of respect and disagreement. Based on my own findings and academic reflections, I take a critical look at respect as a competence aim.

Forord

I dag er dagen jeg kan rope høyt hurra – etter fem år ved Storbyuniversitetet OsloMet kan jeg endelig kalle meg grunnskolelærer. Å skrive en masteroppgave har gitt meg kunnskap og erfaring jeg ikke ville vært foruten. Prosessen har vært både spennende og givende, og mestringsfølelsen er til å ta og føle på.

Selvsagt må jeg dele æren med flere. Jeg vil først og fremst takke veilederne mine, Heidi Hansen Tømmerås og Øystein Brekke for innholdsrik veiledning og for å la loset meg gjennom dette prosjektet. Dere har med konstruktive tilbakemeldinger og gode innspill bidratt til at jeg stolt kan levere dette mesterverket.

Jeg vil selvsagt også takke familie og venner for støtte og motivasjon. Takk til min kjære samboer som har vist tålmodighet og forståelse, til tross for at jeg enkelte dager har vært nære ved å kverke noen. Takk til min gode lærerveveninne Benedikte for gode fagsamtaler (og terapi) gjennom hele utdanningen min. Jeg vil også rette en takk til min far som alltid har hatt tro på meg. Du har alltid fortalt meg at jeg får til alt jeg vil, og lært meg til å tenke at ingenting er umulig.

Til slutt en takk til alle informantene som har deltatt i undersøkelsene og med det bidratt med nyttige innspill og refleksjoner.

Tusen takk.

Victoria Smette

15 Mai 2019

Innholdsfortegnelse

Innledning.....	7
Presentasjon av og begrunnelse for problemstilling	7
Oppgavens oppbygning.....	9
Begrepsavklaringer og teori	9
Metode for innsamling av data.....	10
Presentasjon av funn: Hvordan forstår elever i ungdomsskolen respekt?.....	10
Drøfting: Hvordan kan vi vurdere respekt som en målsetting i KRLE-faget?.....	10
Avslutning og konklusjon	11
Begrepsavklaringer og teori	11
Respektbegrepet	11
Joel Feinberg	11
Stephen Darwall:	12
Immanuel Kant.....	13
Georg Hegel og Axel Honneth.....	14
Toleranse og respekt – to sider av samme sak?	15
Hva er en holdning?	15
Respekt i skolen og i gjeldende styringsdokumenter	17
Læreplanens generelle del.....	17
Opplæringsloven	18
KRLE-planen	19
KRLE-faget som holdningsskapende arena	20
Et historisk tilbakeblikk på oppdragelse- og verdisyn i faget	20
Respekt i fagdidaktikken.....	22
Relevant empiri	22
Trine Anker - Respect and Disrespect: Social Practices in a Norwegian Multicultural School.....	22
Geir Afdal – tolerance and curriculum.....	24
Nigel Fancourt – egenvurdering i religionsfaget.....	25
Lars Iversen – uenighetsfellesskapet.....	25
Aina Hammer og Åge Schanke - Hvordan forstår og begrunner lærere kritisk undervisning i KRLE?.....	26
Metode for innsamling av data.....	27
Bakgrunn for valg av metode og informanter	27

Etiske hensyn.....	29
Undervisningsopplegg om respekt	29
Innhold og gjennomføring.....	29
Fortolkning og operasjonalisering av data	33
Kvalitative intervjuer.....	34
Formål med intervjuene	35
Innhold og struktur	35
Transkripsjon og analyse av datamaterialet	36
Mulige begrensninger.....	36
Oppsummering	37
Presentasjon av funn: Hvordan forstår elever i ungdomsskolen respekt?.....	38
Respekt som del av menneskets personlighet	39
Respekt som en fundamental verdi i en relasjon.....	40
Respekt som høflig og empatisk oppførsel	42
Respekt som beundring og anerkjennelse	43
Respekt som frykt.....	45
Informantenes syn på forholdet mellom respekt og uenighet	45
Oppsummering og kritisk blick på egen forskning	46
Funn fra intervjuene	47
Anniken: «Respekt er for meg veldig personlig».....	48
Andreas: «Respekt har ikke noe med religion eller uenighet å gjøre».....	52
Kjetil: «respekt er nøkkelen til fred på jorda».....	54
Oppsummering	57
Drøfting: Hvordan kan vi vurdere respekt som en målsetting i KRLE-faget?.....	58
Respekt som del av menneskets personlighet – personlig holdning eller tillært atferd?	58
Respekt – en tillært atferd?.....	59
Respekt som beundring og anerkjennelse	60
Respekt for hvem og for hva?	61
Respekt som høflig og empatisk oppførsel - En trussel mot ytringsfriheten?.....	64
Respekt – en mulig prosessverdi?	67
Kritisk tenkning, dialog og kreativitet i klasserommet	67
Er respekt en målbar kompetanse?.....	70
Oppsummering	72
Fremtidens utsikter – ny læreplan i vente	73

Konklusjon og veien videre.....	74
Litteratur.....	76
Stortingsforhandlinger. Meld. St. 28 (2015–2016) <i>Fag – Fordypning – Forståelse — En fornyelse av Kunnskapsløftet</i>	78
Vedlegg	80

Innledning

Skolen som danningsarena skal blant annet ruste elevene til å bli selvstendige samfunnsborgere og deltakere i demokratiet. Med dette skal skolen formidle et sett med verdier gitt av sentrale styringsdokumenter. «Oppfostringen skal motvirke fordommer og diskriminering og fremme gjensidig respekt», heter det i den generelle delen av læreplanen (Læreplanverket for Kunnskapsløftet, 2006). Respekt blir i styringsdokumentene fremstilt som en sentral verdi i opplæringen. Som verdiformidlingsarena står KRLE-faget her i en særstilling som det ”holdningsskapende” faget. Faget skal bidra til evne til dialog mellom mennesker med ulik tros- og livssynsoppfatning, noe som kommer tydelig frem i formålet for faget; «...dette innebærer respekt for religiøse verdier, menneskerettigheter og menneskerettighetenes etiske grunnlag» (Læreplanverket for Kunnskapsløftet, 2006). Respekt er som vi ser ikke bare en del av skolens overordnede verdisett, men har også har en særegen plass som et formål for og en kompetanse i KRLE-faget. Etter 10. trinn skal elevene for eksempel kunne «vise evne til dialog om tros og livssynsspørsmål og vise respekt for religioner og livssyn».

Presentasjon av og begrunnelse for problemstilling

Gjennom hele utdanningen har jeg lest og hørt mye om skolens oppdragelsesmandat og KRLE-faget som danningsarena. Det skrives og snakkes mye om at respekt er en sentral og viktig verdi i det demokratiske samfunnet, og omtales stadig som en slags grunnpilar i pedagogisk virksomhet (Iversen, 2018). Selv anser jeg respekt som et svært vidt og komplekst begrep, og opplever en mangel på diskusjon rundt begrepets betydning i relasjon til KRLE-faget. Til tross for at respektbegrepet fremstilles som en sentral verdi og i dag er en kompetanse i KRLE-faget, er det ikke er definert i styringsdokumentene. Jeg har derfor lenge

vært nysgjerrig på hvordan vi kan og bør tolke respektbegrepets rolle og funksjon i kontekst til undervisning og didaktikk.

Inspirasjonen for valg av tema har sitt opprinnelige utspring fra boken «angsten for oppdragelse» av Foros og Vetlesen, som med sitt moderne samfunnsperspektiv problematiserer voksnes «angst» for å oppdra barn og unge. Skolen er en av institusjonene som de mener bør være klarere i sin oppdragerrolle (Foros & Vetlesen, 2015). KRLE-fagets oppdragelsesmandat har vært og er omstridt, da faget berører temaer som kan oppfattes som personlige og med forankring i elevenes identitet (Sødal, 2009).

Videre har jeg utviklet interesse for respektbegrepet gjennom RLE-undervisningen ved Oslomet. Noen år tilbake ble begrepet tatt opp i forbindelse med den filosofiske samtalen som arbeidsmåte. I denne anledning fikk vi beskjed om å ta stilling til ulike påstander som omhandlet respekt og toleranse. Her viste begrepet seg å være langt mer utfordrende å definere, og respektbegrepets betydning rådet det uenighet om i klassen. I utviklingsprosessen av prosjektet mitt har jeg tatt inspirasjon fra Trine Ankers studie av synet på respekt og «disrespect» på mellomtrinnet. Her har jeg valgt å bruke hennes empiri kombinert med min egen, og å undersøke respekt nærmere i kontekst til KRLE.

Gjennom lærerutdanningen hadde jeg i utgangspunktet ikke fått dannet meg et klart nok bilde av hvordan holdningsdannelsen skal gjennomføres i praksis, eller hva den innebærer. Jeg opplever fagets noe uklare rolle som holdningsskapende arena i kombinasjon med respekt som målsetting som interessant, og samtidig komplisert. Formålet med denne masteroppgaven er derfor å kaste lys over en utfordring som har fått lite oppmerksomhet i fagdidaktikken. KRLE-faget er et fag hvor elever med ulik tros- og livssynsoppfatning møtes, og er en arena hvor kulturell, religiøs og livssynsmessig uenighet skal håndteres og bearbeides (Læreplanverket for Kunnskapsløftet, 2006). Respektbegrepet står sentralt i denne sammenheng, men begrepets betydning er imidlertid stadig gjenstand for diskusjon, og defineres ulikt blant filosofer (Dillon, 2018).

Utviklingen av problemstilling har vært en lang prosess. Den opprinnelige planen var å undersøke sammenhengen mellom elevenes perspektiver på respekt (også i kontekst til uenighet og religion) og de filosofiske begrepsdefinisjonene. Denne planen hadde røtter i Anker (2011) sin oppfatning om at elevenes forståelse av respekt til tider skilte seg fra filosofiske definisjoner. Etter å ha gjennomført undersøkelsene av elevenes oppfatninger og bruk av respektbegrepet skiftet prosjektet brått kurs da det kom frem uventede perspektiver og

refleksjoner. Elevenes innspill og diskusjoner fikk meg til å undre over hvordan vi skal forstå respekt som et sentralt mål i faget, og om det i det hele tatt bør være det. Med utgangspunkt i elevenes perspektiver på begrepet vil jeg derfor rette et kritisk blikk på respekt som en målsetting i KRLE. Med «kritisk» blikk mener jeg ikke «negativt», men derimot undrende (Børresen, 2012). Problemstillingen jeg har kommet frem til er formulert slik:

Hvordan kan vi vurdere respekt som en målsetting i KRLE-faget?

Problemstillingen kan oppleves som kontroversiell, og det er ikke nødvendigvis et mål å finne et bastant svar på den. Å vurdere respekt som en målsetting i faget vil i dette prosjektet si å utforske ulike elevperspektiver på begrepet, diskutere disse i lys av fagdidaktikk og med dette belyse ulike utfordringer som kan oppstå når vi snakker om respekt som et mål i og for opplæringen. Er det selvsagt at respekt skal være et mål i KRLE-faget? Uttrykket «Målsetting i faget» omfatter både formålet om respekt, og kompetansemålene knyttet til elevenes evne til å praktisere dette. Elevenes perspektiver bidrar til å belyse eventuelle problemstillinger og utfordringer som kan dukke opp når vi snakker om respekt som et mål i KRLE. Som praksisnære perspektiver kan de dermed bidra til bevissthet rundt nødvendige refleksjoner og avklaringer som bør til (fra skolens og styringsdokumentenes side) for at målet om respekt i praksis skal kunne realiseres. Jeg vil her avklare at de filosofiske tilnærmingene ikke vil være et like sentralt utgangspunkt som i den opprinnelige planen, men de vil kunne sammenlignes med funnene mine og med det bidra til å belyse problemstillingen.

Oppgavens oppbygning

For å gi en oversikt over oppgavens oppbygning er den delt inn i fem deler:

Begrepsavklaringer og teori

Jeg vil starte med å redegjøre for teoretiske definisjoner av respektbegrepet. Her vil jeg undersøke ulike filosofiske tilnærminger for å få et innblikk i tradisjonelle tolkninger av respekt. Ettersom respekt nevnes i styringsdokumentene i forbindelse med holdningsutvikling vil jeg også undersøke hva en holdning er og består av. Videre vil jeg se på sammenhengen mellom respekt og toleranse, ettersom begrepene står tett sammen i læreplanen (Læreplanverket for Kunnskapsløftet). Jeg vil så presentere styringsdokumentenes fremstilling og bruk av respekt, og deretter se på didaktikers uttalelser om og vektlegging av

respekt i forbindelse med vurdering og holdningsskapende arbeid. Til slutt vil jeg presentere tidligere forskning som jeg finner relevant for mitt prosjekt.

Metode for innsamling av data

I metodedelen vil jeg redegjøre for fremgangsmåten jeg har benyttet for å belyse problemstillingen. For å tilnærme meg problemstillingen har jeg undersøkt hvordan respektbegrepet oppfattes og brukes blant ungdomsskoleelever gjennom undervisningsopplegg og elevintervjuer. Etersom at respekt er rettet mot dialog primært knyttet til meningsforskjeller og ulike religiøse og livssynsorienterte spørsmål har jeg også forsøkt å få et innblikk i hvordan elevene ser på uenighet, og hvordan de reflekterer rundt sammenhengen mellom uenighet og respekt. Jeg vil forklare bakgrunnen for valg av informanter, undervisningsopplegg og spørsmål i denne delen.

Presentasjon av funn: Hvordan forstår elever i ungdomsskolen respekt?

Jeg vil så gå videre til å presentere funnene mine fra undersøkelsene. I analysen gjennomgikk jeg informantenes ulike perspektiver og utarbeidet overordnede kategorier basert på disse. Jeg vil også presentere funnene fra intervjuene jeg gjorde med elever, og til slutt gi en oppsummering av elevenes perspektiver og refleksjoner som vil være gjenstand for videre diskusjon.

Drøfting: Hvordan kan vi vurdere respekt som en målsetting i KRLE-faget?

Spørsmålet om hvordan vi kan vurdere respekt som en målsetting i faget vil diskuteres på bakgrunn av den nåværende læreplanen, og vil hovedsakelig ta utgangspunkt i elevenes perspektiver på begrepet. Elevenes perspektiver vil sammenlignes med filosofiske tilnærminger, og diskuteres i lys av faglitteratur og didaktikk.

I diskusjonen søker jeg i første omgang en avklaring på hva respekt som et formål for faget innebærer. Primært er spørsmålet om det er snakk om en dyptgående og personlig verdi som elevene skal internalisere eller er om det rett og slett er snakk om en ønsket atferd? Kanskje er det en kombinasjon som ligger til grunn, men hvor går i så fall grensen mellom dem? Hva forventes av elevene når det kommer til respekt som en holdning til religion og livssyn? Videre tar jeg utgangspunkt i elevenes tolkninger og perspektiver, og setter disse i kontekst til KRLE-faget og formålet om respekt. Er målet om respekt i KRLE-faget problemfritt i alle sammenhenger, eller kan det til tider innebære utfordringer? Hvilke overveielser og

avklaringer krever disse utfordringene? Er respekt dessuten en målbar kompetanse? Til slutt vil jeg foreta et fremtidsrettet blikk ved å utforske utkastet til ny læreplan, og se hvordan fremtiden kan se ut på dette området (Utdanningsdirektoratet, 2018).

Avslutning og konklusjon

Avslutningsvis vil jeg forsøke å samle trådene og konkludere med et mulig svar på problemstillingen. Jeg vil også se på muligheter for videreføring av forskningen, og hva jeg eventuelt kunne gjort annerledes.

Begrepsavklaringer og teori

Respektbegrepet

Respekt er et mangfoldig og komplekst sammensatt begrep. Den raskeste måten å finne en definisjon på begrepet vil rett og slett være å søke i en synonymordbok. I ”synonymordboka.no” kommer det for eksempel opp verb som ”å ære” eller ”se opp til”, og mulige substantiver er ifølge denne siden er blant annet ”ærbødighet” og ”autoritet”. Store Norske Leksikon skriver kort og enkelt at respekt betyr ærbødighet eller aktelse. For å få et grundigere innblikk i tradisjonelle definisjoner av begrepet vil jeg ta en kikk på ulike filosofers definisjoner av respekt. Jeg vil bruke disse tilnærmingene til å sammenligne med egne funn og som innspill i diskusjonen rundt problemstillingen.

Joel Feinberg

Den amerikanske filosofen Joel Feinberg er en av filosofene som har definert respektbegrepet. Hans tredelte definisjon presenterer han i sin artikkel “Some Conjectures about the Concept of Respect”;

- 1) ”**Respekt**”: Den første betydningen av respekt retter han mot en holdning til noe farlig, med et element av frykt for noe som det er naturlig å frykte. Det er ikke nødvendigvis rettet mot noe

man ikke tør å stå ovenfor, men noe man ikke har fullstendig kontroll over. Dette utstråles gjerne gjennom en forsiktig og selvbeskyttende atferd. Et eksempel på en person som har eller viser denne formen for respekt kan være en surfer som respekterer havet i form av havets krefter, bølger og vær.

- 2) Videre er den andre forståelsen hans, ”**Observantia**” en videreføring av den første betydningen, men her er respekten rettet mot alle mennesker, uavhengig av maktposisjon. Respekt som et grunnleggende krav som menneske, og som en høflig atferd i form av anerkjennelse. Som Feinberg (1973) skriver er det noe essensielt i vår natur som har krav på dette og dette er noe vi fortjener ettersom at mennesker er likeverdige. Denne formen for respekt hevder han at har røtter i kristendommen i form av at kvinner, barn, syke eller eldre har krav på den samme formen for respekt, noe som tidligere var forbeholdt personer med høy status eller i maktposisjoner. Det er i her snakk om en mer moderne tenkning, ettersom at underklassen tidligere ble ansett som mindre verdige respekt (Feinberg, 1973).
- 3) Den siste forståelsesformen hans kaller han ”**Reverentia**”, som vil si respekt for noen som har utrettet noe stort - gjerne noe som man selv ikke ville våget å gjøre. En årsak til at vi får ”Reverential respect” for noen er for eksempel fordi vi ser personen gjøre noe modig som man gjerne ikke ville gjort selv, gjerne knyttet til moralske handlinger (Feinberg, 1973). Tungtvannsaksjonen under andre verdenskrig vil være et eksempel på dette. Fra Kant sitt perspektiv får den moralske loven og personer som praktiserer denne gjennom rettmessige handlinger denne formen for respekt (Dillon, 2018).

Stephen Darwall:

En annen kjent filosof som definerer respekt er moralfilosofen Stephen Darwall. Darwall sin definisjon på respekt er todelt:

- 1) Den første formen for respekt kaller han ”**Recognition** respect”, og er knyttet til respekt som anerkjennelse. Denne forståelsen minner om Feinbergs «Observantia respect». I denne forbindelsen blir respekt mer kontekstavhengig i form av at det er snakk om hensyn overfor noe eller noen (Dillon, 2018). Man viser for eksempel respekt for en person ved å tilpasse seg den man står overfor. Det vil for eksempel være respektløst å spøke med funksjonshemming foran en

person i rullestol. Denne formen for respekt vil imidlertid kunne rettes mot flere ulike objekter som personer, personers følelser, farlige ting, lover, natur etc.

- 2) Den andre delen kaller han ”**Appraisal** respect”, og denne omfatter respekt for noen på bakgrunn av at de er eller var dyktige til noe. Denne formen for respekt er mindre kontekst- og personavhengig enn den første. Her er det mer snakk om respekt for personer som står i en spesiell posisjon, gjerne en maktposisjon, og har en eller flere av det Feinberg kaller ”merits”. Personen(e) har utrettet noe spesielt, eller har rett og slett makt i samfunnet. Presidenten i USA får gjerne respekt av befolkningen fordi han er president og står i en særskilt maktposisjon. Denne formen for respekt kan være både positiv i den forstand at det er snakk om ære og beundring, eller mindre positiv i form av makt eller ærefrykt (Dillon, 2018).

Immanuel Kant

En tredje filosof som har sin måte å forstå respektbegrepet på er selveste moralens vokter, Immanuel Kant. Kant var den første moralfilosofen som satte respekt i sentrum av moralsk tenkning, og knyttet begrepet til grunnleggende menneskeverd og autonomi (Dillon, 2018). Den kjente humanitetsformuleringen av det kategoriske imperativet hans illustrerer dette gjennom hans bud om at mennesker aldri skal behandles som midler, men som mål i seg selv.

Kant sitt syn på menneskene som autonome vesener med kontroll over moralsk handling ligger til grunn for hans tanke om at alle mennesker er forpliktet til å respektere andre og seg selv. Det er altså ikke bare fordi man er menneske i seg selv at man «fortjener» respekt, men som rasjonelle vesener og herrer over egne moralske valg og handlinger (Dillon, 2018) Sentralt i Kant sin tenkning rundt respekt og menneskeverd står også selvrespekten. Forpliktelsen til å respektere andre bunner i forpliktelsen til å respektere seg selv som et fri og moralsk vesen, hevdet han (Anker, 2011).

Når det kommer til «Recognition respect», respekt som anerkjennelse, påpeker Kant at vi ikke har en moralsk forpliktelse til å *føle* respekt for andre, ettersom at følelsene våre ikke er direkte kontrollert av viljen vår. Respekten han mener vi skylder medmennesker er derimot kontroll over eget behov for å sette oss selv foran andre, som er en kilde til respektløshet. Respektløshet blir her beskrevet som å vise forakt, latterliggjøre og krenke andre mennesker. Med dette kommer budet om å behandle andre som mål i seg selv inn. Å vise respekt handler om å tillegge

andre mennesker like stor verdi som en selv, og ifølge Kant er den gjensidige respekten og kjærligheten i et vennskap verdifull og unik (Anker, 2011).

Georg Hegel og Axel Honneth

Den norske teologen Sturla Stålsett har skrevet boka «Respekt – se om igjen» hvor han ser respektbegrepet i kontekst til mellommenneskelighet og personer som er utstøtte i samfunnet. Mange av hans refleksjoner og eksempler er hentet fra tiden han jobbet i bymisjonen, og en viktig del av hans ståsted er hans tanke om at for eksempel tiggere ikke får den respekten de fortjener.

Stålsett (2011) refererer til ulike filosofer i sine betraktninger av respekt og anerkjennelse. En av hans beskrivelser av respekt er «å se om igjen», og unngå å dømme andre på bakgrunn av status eller posisjon i samfunnet. Respekt i hans øyne handler om å gi folk man ikke kjenner en sjanse (Stålsett, 2011). Stålsett påpeker hvor viktig det er å se forbi menneskers situasjon eller overflatiske faktorer, og derimot se verdien i enkeltmennesket. Dette er nært beslektet med Kant sitt syn på respekt i form av likeverd og anerkjennelse. I kontekst til respekt- og anerkjennelsesbegrepet refererer Stålsett (2011) til Georg Hegel og Axel Honneth, som på mange måter knytter begrepene sammen. «Ingen kan kreve respekt for en man forakter», ifølge Hegel (Stålsett 2011, s 20). Axel Honneth har i senere tid bygget videre på Hegels filosofi, og utviklet sin anerkjennelsesteori i boka «Kamp for anerkjennelse». Ifølge Honneth er vi grunnleggende avhengige av anerkjennelse for å kunne være mennesker, og kampen om anerkjennelse er det som driver samfunnet fremover. «Mangel på respekt er sånn sett faktisk en del av grunnlaget for endring og sosial mobilisering» (Honneth, 2008, ref i Stålsett, 2011 s 21). Honneth forklarer betydningen av anerkjennelse gjennom tre nivåer som er tett knyttet til opplevelsen av krenkelse:

Det første nivået er rettet mot til nære relasjoner. Kjærlighet og omsorg er nødvendig for selvfølelse og identitetsutvikling. Dersom anerkjennelsen uteblir på dette nivået kan det få alvorlige følger for oppveksten og livet generelt. Videre handler nivå to om samfunnsmessige rettigheter og anerkjennelse som et selvstendig rettssubjekt på lik linje med alle andre, uavhengig av faktorer som jobbstatus eller etnisk bakgrunn. På nivå tre søker vi anerkjennelse for våre prestasjoner og handlinger. Dersom vi ikke får bekreftelse og anerkjennelse for det vi gjør og kan bidra med i samfunnet vil vi ifølge Honneth oppleve dette som en fornærmelse og

et skår i æresfølelsen. Respekt på disse tre nivåene er essensielt for at menneskene skal ha et godt liv og for at samfunnet skal fungere (Stålsett, 2011).

Toleranse og respekt – to sider av samme sak?

Det blir vanskelig å utforske respektbegrepet uten å nevne toleranse. Respekt og toleranse brukes gjerne om hverandre, og kan fort oppleves som to sider av samme sak. Toleranse henger tett sammen med respektbegrepet som sentrale verdier i skolens verdisett, også i KRLE-faget. Som en grunnleggende verdi har toleranse har vært en del av skolens sentrale verdisett siden 1969, da det ble innført for første gang i skolens formålsbestemmelse: «skolen skal fremja åndsfridom og toleranse» (Grunnskoleloven av 1969 §1).

I likhet med respekt er også toleranse et omstridt begrep som kan forstås på ulike måter. En tradisjonell forståelse er knyttet til det å tåle eller holde ut noe man er uenig i, gjerne i forbindelse med moralske eller religiøse spørsmål. Det sies at begrepet ”å tåle” kan anses som negativt ladet og som et uttrykk for likegyldighet (Seljelid 1991). Den moderne forståelsen av begrepet er i større grad knyttet til fordomsfrihet og åpenhet, og slik det presiseres i læreplanens generelle del handler ikke toleranse om likegyldighet eller holdningsløshet i skolesammenheng. Toleranseidealet i skolen handler derimot om å fremme holdninger som skal sikre fredelige relasjoner mellom mennesker med ulike tros og livssynsoppfatninger, eller generelt sterke meningsforskjeller (Afdal, 2005). Et kjent sitat av den kjente filosofen Voltaire passer inn her: ”Jeg er uenig i hva De sier, men vil inntil døden forsvare Deres rett til å si det” (Ref i Eidhamar, 2009). Eidhamar (2009) hevder at respekt er et sterkere ord enn toleranse, og at dette medfører en positiv grunnholdning til personen eller emnet man står ovenfor.

Hva er en holdning?

Respekt knyttes tett sammen med holdningsbegrepet i læreplanen i form av at elevene skal lære respekt gjennom holdningsskapende arbeid i faget. Det kan derfor være hensiktsmessig å finne en forklaring på hva en holdning er og hva den består av. Seljelid (1991) definerer begrepet slik: «En holdning kan sies å være en karakteristisk måte å reagere på stilt overfor en bestemt sak, situasjon eller person. En holdning kan også betraktes som en persons

handlingsberedskap» (Seljelid, 1991 s 13). En persons holdning kommer altså til uttrykk gjennom personens umiddelbare handling i en situasjon.

Respekt omtales både som en verdi på linje med ytringsfrihet, og samtidig som en holdning elevene skal utvikle (Læreplanverket for Kunnskapsløftet, 2006). Halvorsen (2005) beskriver sammenhengen mellom en holdning og en verdi, og påpeker at begrepene er nært beslektede med sine tre felles komponenter:

- 1) En kognitiv (kunnskapsbasert) komponent
- 2) En affektiv (følelsesmessig) komponent
- 3) Og til slutt en handlingsrettet komponent.

Den kognitive komponenten handler om personens kunnskap om et tema eller kjennskap til en person. Her er det altså snakk om kunnskapen man sitter med relatert til emnet eller personen man har en holdning overfor. Denne komponenten henger sammen med den affektive, som er knyttet til følelser. Denne komponenten er knyttet til følelsen overfor emnet eller personen. Personens følelse gjenspeiler seg gjerne i personens atferd og handlinger overfor det gjeldende emnet eller personen det dreier seg om (Halvorsen, 2005).

En verdi er, ifølge Halvorsen (2005), mer overordnet enn en holdning. Verdiene våre er med på å forklare og utgjøre holdningene vi har, som videre er en bakgrunn for valgene vi tar og handlingene vi utfører. Holdningen påvirkes av verdien ved at den utgjør en målestokk, eller et idealbilde som konkrete objekter kan vurderes i forhold til (Hellevik, 2001). Hauge (2014) påpeker at de tre komponentene en holdning består av er gjensidig påvirkelige, og når vi snakker om holdningsskapende arbeid er det dermed ikke nok å ensidig fokusere på den ene komponenten. Kunnskapskomponenten kan for eksempel motarbeides av personens følelser, og for så vidt motsatt.

Ivar Asheim har skrevet boka «hva er holdninger?» hvor han blant annet beskriver sammenhengen mellom holdninger og kunnskap. En viktig funksjon holdningsbegrepet har er å slå en bro fra kunnskap om etikk til moralsk praksis (Asheim, 1997). Allikevel er det ikke nødvendigvis slik at kunnskap om etikk, eller kunnskap om rett og galt, gjør at den moralske praksisen samsvarer med dette. Man kan være klar over, eller tenke at, en handling er moralsk galt, men allikevel praktisere denne handlingen. Som et eksempel på en holdning nevner Asheim blant annet respekt.

Respekt i skolen og i gjeldende styringsdokumenter

Som en sentral verdi i skolens virksomhet finner vi respektbegrepet stadig igjen i styringsdokumentene. Sentralt i lærerprofesjonens etiske plattform står respekt, sammen med likeverd, som en forpliktelse skolen har overfor elevene. «*Den enkeltes egenart og personlige integritet fordrer respekt. Det skal ikke forekomme noen form for undertrykkelse, indoktrinering eller fordomsfulle vurderinger. Alle barnehagebarn og elever har rett til medvirkning. De skal ha frihet til å treffe egne valg innenfor fellesskapets rammer*» (Utdanningsforbundet, 2012). Jeg vil nå foreta en gjennomgang av fremstillingen av respekt i styringsdokumentene:

Læreplanens generelle del

I starten av den generelle delen av Kunnskapsløftet heter det: «Oppfostringa skal motvirke fordommer og diskriminering og fremme gjensidig respekt og toleranse mellom grupper med ulike levesett» (Utdanningsdirektoratet, 2017). Begrepene blir ikke direkte definert, men det presiseres som sagt at toleranse i denne sammenheng ikke er det samme som «holdningsløshet» og «likegyldighet». Respektbegrepet blir derimot ikke nærmere utdypet.

Under delen «formidlingsevne og aktiv læring» som er rettet mot lærerens arbeid, blir respekt for elevenes integritet fremstilt som en forutsetning for at elevene skal utvikle og opprettholde interessen for å lære. I utgangspunktet er det respekten elevene skal utvikle og i utgangspunktet vurderes i som er hovedfokus i mitt prosjekt, men begrepet i seg selv kan tolkes ut ifra andre perspektiver og kontekster. Det er ingenting som tilsier at respekten læreren er forpliktet til å gi og vise elevene skiller seg fra respekten elevene skal utvikle for hverandre, naturen, religioner, livssyn eller for menneskerettighetene.

Som et formål for opplæringen og utviklingen av det integrerte mennesket nevnes så «respekt for andre religioner og trossyn». Opplæringen skal «gi fortrolighet med vår kristne og humanistiske arv – og kjennskap til og respekt for andre religioner og trossyn» (Utdanningsdirektoratet, 2017). To andre formål som innebærer respekt er: «*Å inngi respekt for kjensgjerninger og saklig argumentasjon*» og «*gi respekt for andres innsats og ydmykhet*»

for andres bragder». Opplæringen skal stimulere til karakterdannelse, og elevene skal oppøve kritisk sans samt utvikle tro på seg selv som selvstendige mennesker.

Respekt og anerkjennelse av mangfoldet fremstilles som fundamentalt i «et inkluderende sosialt fellesskap». I et slikt læringsmiljø gis det rom for samarbeid, dialog og meningsbrytninger, noe som bidrar til øvelse i demokratisk sinnelag og deltakelse (Utdanningsdirektoratet, 2017).

Opplæringsloven

Respekt fremstilles også i opplæringsloven som en grunnleggende verdi, og som et formål med og grunnpilar i opplæringen. I §1-1 heter det: *«Opplæringa skal byggje på grunnleggjande verdier i kristen og humanistisk arv og tradisjon, slik som respekt for menneskeverdet og naturen, på åndsfridom, nestekjærleik, tilgjeving, likeverd og solidaritet, verdier som òg kjem til uttrykk i ulike religionar og livssyn og som er forankra i menneskerettane»*.

I Forskrift til opplæringsloven finner vi begrepet brukt i flere sammenhenger:

§1-1 **Formålet med opplæringa**

Respekt for den enkeltes overbevisning står her sentralt som et grunnprinsipp i opplæringen. Læreren skal møte elevene med respekt og ta hensyn til elevenes forutsetninger. Skolen skal trene elevene i demokratiske ferdigheter, fremme respekt og motarbeide diskriminering:

«Opplæringa skal gi innsikt i kulturelt mangfald og vise respekt for den einskilde si overtiding. Ho skal fremje demokrati, likestilling og vitskapleg tenkjemåte».

«Skolen og lærebedrifta skal møte elevane og lærlingane med tillit, respekt og krav og gi dei utfordringar som fremjar danning og lærelyst. Alle former for diskriminering skal motarbeidast».

§ 2-3 a **Fritak frå aktivitetar m.m. i opplæringa**

Videre bunner fritaksretten (retten til fritak fra deler av undervisning som kan oppleves som forkynnende) i respekt for elever og foreldre.

«Skolen skal vise respekt for elevane og foreldra sine religiøse og filosofiske overtydingar og sikre retten til likeverdig opplæring».

§ 3-5.Grunnlaget for vurdering i orden og i åtfærd

Ikke minst finner vi respektbegrepet i forbindelse med vurderingen av elevenes orden og oppførsel. Her fremstilles respekt som en grunnleggende mellommenneskelig atferd som kreves av elevene som medmennesker:

Grunnlaget for vurdering i åtfærd er knytt til korleis eleven oppfører seg overfor medelevar, lærarar og andre tilsette i og utanfor opplæringa. Det inneber mellom anna om eleven viser omsyn og respekt for andre.

KRLE-planen

KRLE-faget omfatter kunnskap om ulike religioner og livssyn, og er en arena hvor ulike mennesker møtes i et fellesskap (Skeie, 2017). I KRLE-planen kommer respekt tydelig frem i formålet for faget. Først og fremst skal faget være «en møteplass for elever med ulik bakgrunn, der alle skal bli møtt med respekt». Videre påpekes det at dialog mellom «mennesker med ulik oppfatning av tros- og livssynsspørsmål» innebærer respekt for religiøse verdier, menneskerettighetene og menneskerettighetenes etiske grunnlag (Utdanningsdirektoratet, 2017). Det presiseres så at opplæringslovens bud om kritisk, objektivt og pluralistisk undervisning forutsetter at religioner og livssyn presenteres med respekt. Respekt er altså tett forbundet med dialog og presentasjon av religioner og livssyn i læreplanen.

I kompetansemålene etter 10 trinn finner vi to holdningsmål som inneholder respekt. Først har vi målet om at elevene skal kunne «vise evne til dialog om religions og livssynsspørsmål og vise respekt for ulike religioner og livssyn». Dette kompetansemålet står under emnet «religiøst mangfold», og er rettet direkte mot religion og livssyn. Det andre kompetansemålet finner vi under «etikk og filosofi», og er rettet mot tros- og livssynsoppfatninger slik det står: «vise respekt for menneskers tros- og livssynsoppfatninger, hellige gjenstander og steder». Respekt kommer altså frem som en kompetanse, og som et sentralt formål for faget. Dette kommer tydelig frem i forskriftene til opplæringsloven § 2-4 «Undervisninga i kristendom,

religion, livssyn og etikk skal bidra til forståing, respekt og evne til dialog mellom menneske med ulik oppfatning av trudoms- og livssynsspørsmål».

KRLE-faget som holdningskapende arena

Som nevnt innledningsvis står KRLE-faget, med sin egen paragraf i opplæringsloven, i en særstilling som et holdningsdannende fag. Her kommer det klart frem at faget skal være holdningskapende og bidra til allmenndannelse, slik vi så over. Som en sentral og viktig verdi og holdning i faget kan utviklingen av respekt for mennesket, naturen, menneskerettighetene og religioner og livssyn anses som en sentral del av dannelsesprosessen.

Dannelsesbegrepet er et stort og vidt begrep i pedagogikken, og det finnes flere utfyllende definisjoner av det. Jeg vil ikke gå langt inn i dette temaområdet, da problemstillingen min primært handler om respektbegrepet. Kort oppsummert blir dannelse i styringsdokumentene brukt for å beskrive det at elevene skal utvikles til å bli selvstendige samfunnsborgere og deltakere i demokratiet (Opdal, 2010). En del av målet er at elevene skal kunne reflektere over innholdet i undervisningen i relasjon til det som skjer utenfor klasserommet. Dagens multikulturelle samfunn byr på globale miljøproblemer, sosiale forskjeller og stadig økende kulturkonflikter. Undervisningen skal bidra til engasjement både intellektuelt og emosjonelt, og utvikle selvbestemmelse, empati, solidaritet (Klafki 2001 ref i Andreassen, 2016). KRLE-fagets oppdragsmandat har imidlertid ikke alltid vært tydelig, noe den ennå ikke nødvendigvis oppleves som (Repstad & Tallaksen, 2014). Faget har gjennomgått en rekke endringer gjennom tidene, og jeg vil ta et raskt tilbakeblikk på dette.

Et historisk tilbakeblikk på oppdragelse- og verdisyn i faget

De siste hundre årene har KRLE-faget blitt revidert flere ganger, og har generelt vært svært omstridt både når det kommer til formål og konkrete arbeidsmåter. Fra ren kristendomsopplæring med konfirmasjon som avsluttende eksamen ble faget først i 1969 et skolefag på linje med de andre skolefagene (Gravem, 2004). Med dette nye faget ble synet på oppdragelse samtidig forandret med mindre vekt på ensidig kristendomsopplæring. Med reform 97 ble fellesfaget KRL – kristendoms-kunnskap med religions- og livssynsorientering,

innført og medførte begrensede fritaksmuligheter. Religionsundervisningen ble særlig sett i sammenheng med idealet om ”det meningsseekende mennesket” fra den generelle delen av læreplanen (Andreassen, Religionsdidaktikk. En innføring, 2016).

Den generelle delen i Kunnskapsløftet, som vi har med oss videre fra L97, inneholder en rekke grunntemaer fra formålsparagrafene som religion og etisk orientering, arbeid, allmenndannelse, samarbeid og natur og miljø. Disse behandles gjennom de syv mennesketyper (Gravem, 2004). Sammen med prinsipp og retningslinjer for opplæringen setter den generelle delen normative rammer for alle fag, inkludert KRLE-faget. For å påpeke en vesentlig forskjell mellom KRL- og RLE-planen ser vi at RLE-planen har en mindre tydelig fremstilling av faget som engasjerende og bidrag til personlig utvikling (Lied, 2009).

Ifølge Iversen (2018) har bruk og fremstilling av begrepet «verdi» forandret seg fra mønsterplanen av 1974 til Kunnskapsløftets generelle del i dag. Først og fremst påpeker han at begrunnelsen for å drive verdiformidling har forandret seg fra å være etisk rettet til å i tillegg knyttes til identitetsbegrepet (Iversen 2018). Tidligere var formålet at elevene skulle reflektere over verdiene skolen fremmet og at disse verdiene skulle fungere som veiledning for elevenes moralske praksis. Skolens forpliktelse til å formidle verdier er fremdeles etisk begrunnet, men har i senere tid også blitt knyttet til identitetsutvikling i form av å «sikre egen identitet» gjennom å lære om norsk kulturarv og «norske verdier» (Iversen, 2018).

I senere tid ser vi at det kognitive har fått tildelt et større fokus i form av «undring» og «refleksjon». KRL-faget hadde et klarere dannelsesperspektiv hvor det kom tydelig frem i formålet at faget skulle «stimulere til allsidig dannelse», til personlig utvikling og til bevissthet om egen identitet. RLE-faget derimot har ikke en like tydelig formulering. Derimot kommer det frem at faget skal være holdningsskapende og formidle verdier som respekt og toleranse samt fremme dialog. Selve dannelsesbegrepet står derimot like sentralt som det har gjort tidligere (Skrunes, 2013) «*Kristendom, religion, livssyn og etikk som allmenndannende fag skal bidra til felles kunnskapsgrunnlag og referanserammer, bidra til ny innsikt og gi rom for dialog tilpasset de ulike alderstrinn*» (Utdanningsdirektoratet, 2017). Alt i alt ser vi at oppdragelsesdimensjonen i faget har forandret seg i tråd med reformene og med samfunnsutviklingen. Fra å være en kristen opplæring og oppdragelse med tydelige formulerte rammer har det blitt et allmenndannende fag med «dialog» på tvers av religions- og livssynsgrenser og med «respekt», «kritisk tenkning» og «refleksjon» i sentrum.

Respekt i fagdidaktikken

Respekt som en sentral verdi og kompetanse i KRLE vies lite oppmerksomhet i fagdidaktikken. Flere av religionsdidaktikerne nevner respekt i forbifarten relatert til danning og vurdering i faget. Repstad og Tallaksen (2014) påpeker for eksempel at respekt er en verdi lærerne skal formidle til elevene, og at det dermed er viktig å være en rollemodell for elevene. Videre påpekes det at vurdering av holdninger er utfordrende, og at en mulig løsning kan være å rette fokus mot elevenes evne til å argumentere. Lied og Lied (2010) anbefaler at elevenes holdninger blir en del av undervisvurderingen, men at holdningsmålene derimot ikke tas med i sluttvurderingen i faget.

Bengt-Ove Andreassen er den fremste talsmannen for en religionsvitenskapelig tilnærming til religionsundervisning. I sin doktoravhandling problematiserer han fraværet av konfliktperspektiver i ulike didaktikkbøkene og fremstillingen av religion som noe utelukkende positivt og harmoniserende med en «terapeutisk funksjon» (Andreassen, 2008). Hans perspektiv på danning er på mange måter knyttet til religionskritikk og studier av religion fra et utenfra-perspektiv. Med en kritisk tilnærming vil elevene lære seg til å sette seg inn i andres perspektiver og forholde seg saklig til religion og livssyn. Andreassen nevner så vidt respekt i sin egen innføringsbok i didaktikk, hvor han presenterer til holdningsmålenes eksistens. Han kommer ikke med noen tydelige løsninger på hvordan en slik kompetanse kan eller bør læres bort, og heller ikke hvordan den kan vurderes i seg selv.

I likhet med de andre skriver Eidhamar (2009) også om respekt som et holdningsmål, og hevder at det kan være prinsipielt vanskelig å vurdere holdninger da dette kan føre til ensretting og tvang. Å måtte vektlegge holdningsmålene kan være problematisk, skriver han (Eidhamar, 2009). I opplæringsloven §3-3 kommer det tydelig frem at alle kompetansemålene i læreplanen er gjenstand for vurdering, og skal dermed i prinsippet være med på å utgjøre sluttkarakteren i faget.

Relevant empiri

Trine Anker - Respect and Disrespect: Social Practices in a Norwegian Multicultural School

Det er lite bred forskning på feltet å finne når det kommer til respekt i skolen, men det finnes noe empiri som er relevant for meg. Trine Anker er professor i religionsvitenskap, og presenterer sin studie av elevers forståelse av respekt i sin doktoravhandling. Hennes undersøkelser omfattet observasjoner av og intervjuer med elever i sjette og sjuende klasse på østlandet. Anker (2011) sin studie har på mange måter vært en sentral inspirasjonskilde for mitt prosjekt. Med min nysgjerrighet for respektbegrepets betydning i KRLE har utviklingen av problemstilling og forskningsspørsmål grobunn i hennes empiri.

For det første er funnene hennes interessante i form av at elevene kommer med praksisnære perspektiver på respekt, og bruker eksempler for å beskrive hva begrepet betyr. Det at respekt ikke nødvendigvis er betinget av kulturell eller religiøs tilknytning for hennes informanter gjør det interessant å se nærmere på respektbegrepet i relasjon til KRLE-faget. For det andre er en av konklusjonene hennes at respekt som et mål i skolen forutsetter at filosofiske og praksisorienterte diskusjoner møtes (Anker, 2011).

Anker sine funn

For å oppsummere Anker sine funn fant hun først og fremst ut at elevenes forståelse og bruk av respektbegrepet var praksisnært og kunne deles inn i tre hovedkategorier. For det første blir respekt fremstilt som en slags «eiendel» i form av status gjennom for eksempel utseende, popularitet eller andre spesielle interesser. Hvorvidt noen har eller ikke har respekt i ulike settinger kunne også være betinget av kjønn, etnisitet og kultur. Gutter og jenter får ikke respekt av de samme forutsetningene.

Den andre kategorien er den Anker har kalt for «posisjonering for respekt», og handler om at man får respekt gjennom visse handlinger, holdninger eller oppførsel. Fra elevenes perspektiv kunne for eksempel regelbrudd eller «å tørre å stå opp for noen andre» føre til respekt blant medelever. Respekt som posisjonering er altså en prosess for å oppnå respekt som status. Det interessante er at lærerens krav om respekt for regler og for sin posisjon fort kan kolliderer med elevenes syn på respekt i samspill med hverandre. For elevene kunne posisjonering for respekt gjerne innebære å bryte regler eller overse lærerens sanksjoner (Anker, 2011). Vi ser altså at elever og lærere kan ha ulik forståelse av respekt og hva som skal til for å få eller ha respekt.

Den tredje formen for respekt som kommer frem kaller hun «respekt som gjensidighet». Her står gode relasjoner og gjensidighet sentralt, og er denne formen elevene omtaler som «den egentlige respekten», eller det respekt «bør» være. Elevene beskriver respekt gjennom for eksempel lærerens interesse for det elevene sier, eller det å bli gitt nye sjanser etter å ha gjort noe galt. Disse tre kategoriene henger sammen og kan til tider være gjensidig avhengig av hverandre. Respekt som gjensidighet kan gjerne være mer grunnleggende og føre til at det skal mer til for å «miste respekt» etter en krangel. I relasjoner hvor det mangler gjensidig respekt kan altså kampen for respekt overta.

Mine undersøkelser bygger på, men skiller seg samtidig fra Trine Anker sine på flere måter. Anker sine forskningsobjekter er elever i sjette og sjuende klasse, mens jeg har valgt elever på ungdomstrinnet som nå nærmer seg slutten av grunnskoleløpet. I tillegg har jeg valgt ut en skole på andre siden av byen, noe som ikke nødvendigvis behøver å utgjøre en vesentlig forskjell, men som allikevel kan være en interessant sammenligning. Videre er min studie rettet mot elevenes forståelse av respektbegrepet i relasjon til KRLE, og undersøkelsene er et bidrag til å diskutere respekt som en målsetting i faget. Jeg setter altså begrepet i et religionsfaglig perspektiv og undersøker elevenes syn på sammenhengen mellom respekt og uenighet. Anker sin empiri vil selvsagt også være et bidrag til diskusjonen, og vil kunne sammenlignes med mine egne funn.

Geir Afdal – tolerance and curriculum

En annen studie som tangerer mitt tema er Geir Afdal sin doktoravhandling «Tolerance and curriculum». Avhandlingen omfatter en kvalitativ studie av lærere og rektorers syn på toleranse. Afdal (2005) gjennomførte intervjuer med lærere og rektorer hvor han forsøkte å kartlegge deres forståelse av toleransebegrepet. Formålet med Afdal sitt prosjekt var å belyse læreplanens bruk av begrepet. I intervjuene kom han inn på forholdet mellom respekt og toleranse ettersom at respektbegrepet ble nevnt blant informantene hans. Et interessant funn her var at lærerne brukte respektbegrepet nærmest synonymt med toleranse. Etter litt dypere graving finner Afdal ut (som han presenterer ut ifra egen tolkning) at flere forstår respekt som et sterkere begrep enn toleranse. Respekt ble her omtalt som en sterkere positiv holdning enn toleranse. Her var det dog ikke alle som var enige, da enkelte derimot anså respekt som mer grunnleggende og en selvfølge i større grad enn toleranse. Begrepet «aksept» ble også brukt

flittig, blant annet når det var snakk om lærerens toleranse overfor elever; «Tolerance means dialogue with and acceptance of the student, although not accepting her actions» (Afdal 2005, s. 158). Alle disse tre begrepene gikk igjen om hverandre, slik vi også vil se blant en av mine informanter.

Jeg anser deler av Afdal sin studie som relevant i mitt tilfelle. Riktignok tar Afdals refleksjoner rundt toleransebegrepet utgangspunkt i foregående læreplan, L97, og omhandler toleransebegrepet. Ettersom at toleransebegrepet på flere måter tangerer respektbegrepet og enkelte deler av funnene hans omfatter forholdet mellom respekt og toleranse ser jeg på hans empiri som relevant for diskusjonen rundt min problemstilling.

Nigel Fancourt – egenvurdering i religionsfaget

Nigel Fancourt sin doktoravhandling fra 2008 omfatter en studie av elevers selv-vurdering i religionsfaget, og er til dels relevant for mitt prosjekt. Hans studieobjekter var elever i niendeklasse ved en skole i Storbritannia, og studien søkte å finne ut av hvordan elevene vurderer seg selv i religionsfaget. Et av områdene som var gjenstand for selv-vurdering var om de hadde respekt (Fancourt, 2008). I hans studie kom det frem at elevene var bevisste over en forskjell mellom respekt og toleranse, da først og fremst at respekt stikker dypere. Videre viste informantene hans en evne til å vurdere sin utvikling på veien mot «å bli mer respektfulle». I sine forklaringer brukte elevene, i likhet med Anker sine informanter, dagligdagse eksempler, her med situasjoner utenfor skolen. Utviklingen de selv opplevde at de hadde beskrev de gjennom en bedre evne til å forstå og kommunisere med andre mennesker (Fancourt, 2008). Et viktig funn hos han som i stor grad er relevant for mitt prosjekt er at vurderingskriteriene for vurdering av elevenes verdier viste seg å være uklare. En av konklusjonene hans var derfor at elevenes selv-vurdering bør vektlegges i større grad i undervisningen.

Lars Iversen – uenighetsfellesskapet

Innenfor det samme fagmiljøet står også religionssosiolog Lars Iversen med sitt ideal om et uenighetsfellesskap i og utenfor klasserommet. Uenighetsfellesskapet blir fremstilt som nøkkelen til et fungerende demokrati der man forholder seg saklig til hverandre og bruker ulike perspektiver til å skape noe nytt og fungerende for alle (Iversen, 2018, 2017). Hans

perspektiv kan som nevnt anses som en kritikk mot det han kaller «retorikken om felles verdier». Først og fremst hevder han at læreplanens bruk av «kristne og humanistiske verdier» samt ord som «våre» og «deres» virker ekskluderende og stereotypifiserende (Iversen, 2018). Med sitt kritiske blikk på begrepet «verdifellesskap» hevder han at også skolen (spesielt religionsfaget) må bidra til en konstruktiv holdning til forskjellighet og uenighet rundt for eksempel religion eller verdier generelt.

Iversens sin tanke om et uenighetsfellesskap har sitt utspring fra observasjoner i norske klasserom. Med sine observasjoner undersøkte han hvordan lærerne underviste om verdier, og et av funnene han presenterer er at elevene opplevde klassen som et fellesskap, uten at de nødvendigvis delte verdier (Iversen, 2018). I uenighetsfellesskapet Iversen beskriver arbeider mennesker med ulike verdier og oppfatninger sammen innenfor bestemte rammer, for eksempel klasserommet. I et slikt fellesskap finnes det noen felles «spilleregler» for hvordan man skal diskutere og samhandle. Her skilles det mellom prosessverdier (fellesskapsorienterte spilleregler) og substansielle verdier som kan være mer individuelle. Han omtaler ikke respekt som en prosessverdi direkte, men hevder at «å lytte» er en prosesskompetanse som kan begrunnes ut fra verdien om respekt for mennesket. Samtidig omtaler han også respekt og verdighet som substansielle verdier (Iversen 2017 s 114). Han har ikke direkte fokus på respektbegrepet, men hans perspektiv vil allikevel bidra til å belyse problemstillingen med demokratisk deltakelse og menneskerettigheter i sentrum.

Aina Hammer og Åge Schanke - Hvordan forstår og begrunner lærere kritisk undervisning i KRLE?

Jeg vil til slutt nevne Aina Hammer og Åge Schanke sin forskning som omfattet en undersøkelse av læreres forståelse av og begrunnelse for kritisk undervisning i KRLE. Undersøkelsene bestod av intervjuer med fem ulike lærere fra forskjellige skoler. Lærerne viste forskjellige perspektiver på kritisk undervisning, og ga ulike begrunnelser for hvorfor dette var viktig i KRLE-faget. Et syn som gikk igjen var at kritisk undervisning skal kunne bidra til å fremme respekt og forståelse (Hammer & Schanke, 2018). Informanten Line fremstilles som opptatt av å «luke bort» negative holdninger og reaksjoner, og hevder at kritikk bør rettes mot tro eller livssyn som diskriminerer eller utestenger mennesker. «Det er lov å være nysgjerrig, og synes at ting er annerledes, hvis man viser respekt da» (Hammer & Schanke, 2018).

Perspektivene hadde ulike aspekter til felles. Formålet med kritisk undervisning er ifølge flertallet å trene elevene i å sette seg inn i andres perspektiv, og å fremme forståelse, selvstendighet og respekt. Samtidig er råder det ulike oppfatninger av hvor stor plass kritisk undervisning skal ta, og hva som skal være gjenstand for kritikk. Linda virker mindre opptatt av kritisk undervisning da hun hevder at «det ikke er dekning i læreplanen for gjennomgående religionskritisk fokus i undervisning» (Hammer & Schanke, 2018 s 187). Kritisk undervisning skal derfor ifølge henne finne sted når kompetansemålene legger opp til det. Line knyttet kritisk undervisning i større grad opp mot eksplisitte holdninger og utsagn, og hevder at hun bruker mye tid på å korrigere elevene. I tillegg til å ha noe ulike perspektiver på kritisk undervisning plasserte Hammer & Schanke (2018) informantenes religionsforståelse i ulike kategorier. Jeg vil ikke gå langt inn i deres problemstilling, men studiet gir en fornemmelse av at lærere legger ulike perspektiver til grunn når de tolker og iverksetter læreplanen, og at dette på flere måter kan ha innvirkning på undervisningen og elevenes læringsutbytte (Hammer & Schanke, 2018). Igjen ser vi at respekt fremstilles som en viktig verdi, og et konkret mål som skal oppnås også gjennom kritisk undervisning.

Metode for innsamling av data

Hvordan vi kan vurdere respekt som en målsetting i KRLE-faget er et omfattende spørsmål, og fremgangsmåten min for å undersøke problemstillingen har vært en tredelt prosess. I første omgang har jeg studert tidligere forskning på respekt i skolen, og undersøkt systematisk hvordan respektbegrepet brukes og fremstilles i styringsdokumentene og fagdidaktikken. Videre har jeg valgt to ulike fremgangsmåter, nemlig undervisning med elever og elevintervjuer for innsamling av data. De to siste delene av prosessen henger sammen da intervjuene bygde videre på undervisningsopplegget. Informantene her var utvalgte elever fra de samme elevgruppene, og intervjuet tok utgangspunkt i spørsmålene fra timen. Formålet med undersøkelsene mine var å undersøke hvordan elever i ungdomsskolen forstår respektbegrepet. Den todelte undersøkelsen ble gjennomført i to ulike klasser på niende trinn.

Bakgrunn for valg av metode og informanter

Bakgrunnen for å ta utgangspunkt i elevperspektivet er rett og slett at det er elevene som skal få utbytte av og vurderes i faget. Dermed ser jeg på det som hensiktsmessig å finne ut av hvordan de selv tilnærmer seg respektbegrepet. Samsvarer for eksempel elevenes syn på respekt med styringsdokumentenes formelle fremstilling av begrepet? Lærerperspektivet ville selvsagt også vært interessant å undersøke da KRLE-lærerens forståelse og perspektiver sannsynligvis vil gjenspeile seg i undervisningen (Repstad & Tallaksen, 2014). Lærerens syn på respekt vil antakelig også ha en innvirkning på vurderingsarbeidet i faget. En avgrensning har dog vært nødvendig, og i mitt prosjekt opplever jeg elevenes tanker rundt respekt som et viktig bidrag til å vurdere respekt som målsetting i KRLE-faget.

Samtidig vil jeg understreke at elevene fremdeles har ett år igjen av grunnskolen, og er dermed ikke ferdig utlærte. Samtidig vil de, slik jeg erfarte, gi et bilde av mulige utfordringer vi kan møte på når vi snakker om respekt som et mål i KRLE. Elevperspektivene kan på denne måten bidra til bevissthet rundt ulike områder som bør overveies og diskuteres i didaktisk sammenheng dersom respekt skal være et mål i og for faget.

Jeg har valgt elever på niende trinn som forskningsobjekter, og skolen jeg har besøkt ligger like utenfor Oslo sentrum. Jeg har ikke lagt noen bestemte kriterier til grunn for utvalg av skoleklasser utover at informantene skal være elever på ungdomstrinnet (helst 9. eller 10. trinn). På dette stadiet nærmer elevene seg ferdig med grunnskoleutdanningen, og de skal på dette tidspunktet lære og snart vurderes i evnen til å vise respekt. Informantene mine er dessuten noe eldre enn Anker sine informanter, noe som kan gjøre det interessant å sammenligne funnene mine med hennes. De to klassene jeg har besøkt er svært ulike i form av kulturelt og religiøst mangfold. Den ene klassen utgjør en nokså homogen gruppe, mens den andre er mer mangfoldig. Jeg har heller ikke vektlagt geografiske eller kulturelle faktorer i nevneverdig grad når jeg har valgt ut informantene mine. Dog skal jeg selvsagt ikke utelukke at disse faktorene kan påvirke resultatene (Brinkman & Kvale, 2015). Til intervjuene jeg gjennomførte valgte jeg ut elever som utpekte seg og som representerte ulike perspektiver.

Informasjonen om elevenes tolkning av respekt kunne jeg i utgangspunktet fått til ved å benytte meg av en spørreundersøkelse (Christoffersen & Johannessen, 2012). Samtidig kan elevenes samspill med hverandre, kroppsspråk og atferd styrke eller svekke utsagnene deres og gi meg som forsker et tydeligere helhetsbilde av deres tanker og oppfatninger (Dalland, 2018). Ved å arbeide i grupper kan de også berike hverandres perspektiver og bidra til ytterligere kreativitet. Å aktivisere elevene kan dermed gi meg et rikere bilde av elevenes tanker om og tolkninger av respektbegrepet.

Etiske hensyn

Forskning som involverer mennesker, spesielt barn og unge, krever flere etiske overveielser og hensyn. Først og fremst krever prosjekter som dette godkjenning fra NSD (Norsk senter for forskningsdata). Videre stiller personopplysningsloven krav om samtykke med signatur dersom det er mulighet for identifikasjon av enkeltpersoner (Dalland, 2018). Ettersom at informantene mine er under 15 år og jeg skulle ta lydopptak gjennom undersøkelsene var det også nødvendig med samtykke fra foresatte. Det foreligger dermed signatur av samtykkeskjemaene fra både foresatte og informantene selv.

Et par uker før undersøkelsen dro jeg innom og besøkte de to klassene for å gjennomgå informasjonsarket og samtykkeskjemaet (se vedlegg 1). Informantene fikk dermed hilse på meg i forkant, noe som anbefales i kvalitativ forskning med mennesker som forskningsobjekter (Christoffersen og Johannesen (2012)). Hensikten med dette er at forskeren ikke skal være helt ukjent, ettersom at dette kan begrense deltakelse og dermed påvirke resultatene.

Sentralt blant de forskningsetiske retningslinjene står også loven om at informantene har rett til at alle opplysninger om den behandles konfidensielt, og at all data anonymiseres (Christoffersen & Johannesen, 2012). Under besøket sørget jeg for å informere informantene om at deltakelse er frivillig, at de blir fremstilt anonymt, og at jeg som forsker er underlagt taushetsplikt. I tillegg var det viktig at de ble gjort oppmerksomme på at de har full rett til å trekke seg når som helst, uten å måtte oppgi begrunnelse for det. Lydopptakene jeg tok gjennom undersøkelsene ble tatt med og lagret på UiO sin diktafon-app, og slettet like etter at prosjektet ble ferdigstilt.

Undervisningsopplegg om respekt

Innhold og gjennomføring

De todelte undersøkelsene ble gjennomført i to klasser. Hver undervisningsøkt foregikk over to klokketimer. Jeg gav informantene begrenset med informasjon om detaljer rundt selve opplegget før vi skulle gå i gang. Dette var bevisst da jeg ønsket å unngå at de gjorde seg opp

tanker på forhånd med eventuell påvirkning fra foreldre, lærere eller andre. I utgangspunktet hadde jeg laget et klart undervisningsopplegg, men var allikevel åpen for å endre det underveis. Det kan bestandig dukke opp noe som burde følges opp, eller noe kan vise seg å ikke fungere tilfredsstillende (Dalland, 2018). Poenget med undervisningsopplegget var å kartlegge hvordan informantene forstår og bruker respektbegrepet, og skaffe et overblikk over de ulike perspektivene deres.

Gjennom undersøkelsene vekslet jeg mellom å være i direkte interaksjon med informantene og å snike meg rundt som observatør for å lytte til diskusjonene de hadde seg imellom (Christoffer og Johannessen, 2012). Jeg valgte å gjennomføre oppleggene selv fremfor å la læreren gjøre det nettopp for å ha mulighet til å gjøre eventuelle endringer underveis i opplegget. Jeg anså det som hensiktsmessig også fordi jeg da kunne stille de oppfølgingsspørsmålene jeg ønsket uten å måtte avbryte undervisningen. Det ville nok vært både fordeler og ulemper med begge alternativene, og det er vanskelig å vite om det hadde utgjort en vesentlig forskjell dersom læreren selv hadde ledet økten. Jeg opplevde imidlertid informantene som svært engasjerte, og syntes alt i alt at det fungerte godt.

Undervisningsopplegget omfattet både individuelt arbeid i form av skriftlige spørsmål, og gruppearbeid hvor informantene skulle diskutere ulike påstander seg imellom. Planleggingen av opplegget ble gjort med intensjon om å innhente informasjon om elevenes oppfatning av et bestemt fenomen. Jeg brukte dermed ikke den klassiske didaktiske relasjonsmodellen som utgangspunkt i planleggingen (Engelsen, 2015). Hadde formålet derimot vært å analysere selve undervisningsforløpet eller at elevene skulle lære om respekt ville jeg selvsagt begrunnet opplegget didaktisk. Opplegget jeg lagde ble designet for å få innsikt i elevenes verden og skulle bidra til et helhetlig overblikk over elevenes tolkning av respekt. Jeg vil vise frem en oversikt over undervisningens innhold under før jeg begrunner valgene jeg har tatt.

Undervisningsøktene på to klokketimer ble delt inn i tre deler:

- 1) Tre oppvarmingsoppgaver som elevene besvarte skriftlig hver for seg.
- 2) To påstander som ble diskutert i grupper (her gikk jeg rundt og tok lydopptak fra deler av samtalene). Gruppesjefen skulle skrive ned punkter fra diskusjonen på arket de fikk utdelt.
Gjennomgang av påstandene og samtale rundt disse i fellesskap.
- 3) Tre refleksjonsspørsmål som ble besvart individuelt, også skriftlig.

Del 1: Oppvarming:

Jeg startet opp økten med en introduksjon av tema samt en gjennomgang av undervisningsforløpet. Jeg sørget for å presisere at det ikke eksisterer noen fasitsvar på noen av spørsmålene som ville bli stilt, og at jeg ikke var ute etter noen konkrete besvarelser. Informantene hadde allerede fastsatte samarbeidsgrupper, så jeg benyttet meg av disse da jeg delte dem inn. Jeg ga gruppene så hvert sitt nummer, slik at informantene kunne skrive gruppenummeret de tilhørte på alle arkene de noterte på. Dette gjorde sorterings- og analysejobben vesentlig mer effektiv i ettertid.

Den første delen av undersøkelsen bestod av tre oppvarmingsspørsmål som informantene fikk noen minutter på å besvare:

- 1) Skriv ned det første du tenker på når du hører ordet «respekt»
- 2) Fortell om en situasjon hvor du opplevde at noen var respektløse mot deg. Hvem var denne personen? (eks: foreldre, god venn, en bekjent, en fremmed)
- 3) Nevn tre personer du har stor respekt for og begrunn svaret.

Jeg valgte å stille åpne introduksjonsspørsmål for at informantene skulle stå helt fritt, og for å se hva de tenkte om respekt uten en gitt kontekst. Bak spørsmål to lå det en tanke om å finne ut hvilke eksempler informantene ville gi når det er snakk om å «ikke vise respekt».

Informantenes opplevelser av respektløshet kan være interessante å sammenligne med deres senere beskrivelser av hvordan man derimot *viser* respekt.

Det tredje spørsmålet vil også kunne si noe om hva informantene tenker om begrepet i form av hvem de selv har respekt for. Ved å forespørre begrunnelser fikk jeg samtidig fisket etter ulike kriterier de legger til grunn for å vurdere om de har respekt for noen. Informantenes besvarelser på dette spørsmålet kan videre sammenlignes med eksemplene de ga på spørsmål to. Hvem er det som «ikke har vist respekt» (som de antageligvis mener at burde ha gjort det), og hvem har de selv stor respekt for?

Del 2: Gruppearbeid og gjennomgang

Del to av undersøkelsen bestod av gruppearbeid. Her skulle gruppene diskutere to påstander som de fikk utdelt på et ark, og gruppesjefen noterte stikkord på arket.

- 1) Det er enklest å vise respekt for en person man er enig med
- 2) Å motsi andre er å vise respekt.

Den første påstanden treffer midt i kjernen av et sentralt spørsmål, da den belyser sammenhengen mellom respekt og uenighet. Dette skulle bidra til innsikt i elevenes tanker om respekt i kontekst preget av uenighet. Samtidig var det også en test av informantenes tankegang når det kommer til behovet for respekt i ulike situasjoner. I Hvilke situasjoner blir respekten synlig? Snakker vi om respekt eller respektløshet i situasjoner der partene er enige? Jeg ville dessuten sjekke om elevene trakk frem tilfeller med religiøse eller livssynsmessig uenighet.

Når det gjelder påstand to var hensikten å finne ut om elevene anser motsigelse som respektløst, eller om de derimot tenker at dette kan være et uttrykk for respekt. Jeg ser i ettertid at dette spørsmålet kan oppfattes tvetydig, og at det muligens burde ha blitt knyttet til et fiktivt scenario. Slik det står nå kan det i prinsippet også være snakk om å vise respekt for en utenforstående person, istedenfor den som blir motsagt. Det burde muligens heller stått «å motsi andre er å vise respekt for dem», slik at det hadde kommet tydeligere frem at det er snakk om den personen du motsier, og ikke hvem som helst andre. Uansett var poenget at påstandene skulle bidra til innsikt i hvordan informantene stilte seg til respekt i en kontekst preget av uenighet.

Mens elevene diskuterte i grupper gikk jeg rundt og lyttet mens jeg tok lydopptak. Etterpå gjennomgikk vi påstandene, og hver gruppe presenterte sine hovedargumenter for og/eller imot.

Del 3: Refleksjonsspørsmål

Mot slutten av økten fikk informantene tre refleksjonsoppgaver som de skulle svare på skriftlig og individuelt:

- 1) Forklar med dine egne ord hvordan du «viser respekt» for noen.
- 2) Frida forteller foreldrene sine at hun har mye respekt i vennegjengen. Forklar med dine egne ord hva du tror Frida mener.
- 3) Hvis det finnes en situasjon der du synes det kan være positivt å være uenige, fortell. Hvis ikke, begrunn svaret.

Det første spørsmålet var ment som et oppsummeringsspørsmål om respektbegrepets betydning. Videre ble begrepet vinklet noe annerledes i spørsmål to ettersom at det her var snakk om «å ha respekt». Hensikten med spørsmål to var å undersøke hva slags tolkning av respekt de legger til grunn i denne sammenhengen. Her ville jeg undersøke om mine informanter ville skille mellom å «ha» (tolket som «å eie») versus «å vise» respekt slik Anker så en tendens til hos sine informanter.

Den siste oppgaven skulle gi en innsikt i elevenes forhold til uenighet. Er uenighet noe de anser som positivt, eller problematiserer de det? I denne sammenhengen er ikke uenighet koblet til respekt, men fordi respektbegrepet står nært knyttet til dialog i læreplanen kan elevenes syn på uenighet være interessant. Denne informasjonen kan bidra til å skaffe et helhetlig bilde av (informantenes formening om) respektens betydning i dialog mellom mennesker. KRLE-faget er et fag hvor mennesker med ulike tros- og livssynsoppfatninger møtes, og moralske spørsmål tas gjerne opp i slike sammenhenger. Elevene skal oppdras til å bli demokratiske medborgere, og dette krever en evne til å samarbeide på tvers av kulturer og tros- og livssynsgrenser (Utdanningsdirektoratet, 2015).

Alt i alt har jeg vært konsekvent med å be informantene om begrunnelser for argumentene eller påstandene sine. Informantenes begrunnelser for hvorfor de har respekt for de personene de har eller hvorfor de mener at Frida har mye respekt i vennegjengen kan være viktige kilder til å studere hvordan deres helhetlige bilde av respekt ser ut. Videre kan begrunnelsen for at de er enige eller uenige påstanden «å motsi andre er å vise respekt» kunne gi en fornemmelse av hvordan de stiller seg til respekt i situasjoner preget av uenighet og kritikk.

Fortolkning og operasjonalisering av data

Som feltnotat tok jeg lydopptak av ulike deler av øktene for å få bearbeidet og analysert materialet i etterkant. Lydopptak og transkripsjon kan være avgjørende for å tolke og presentere data så nøyaktig som mulig (Christoffersen og Johannesen, 2012). I tillegg samlet jeg inn arkene de noterte på. Datamaterialet mitt fra undervisningsopplegget bestod dermed av både skriftlige elevbesvarelser og lydopptak fra felles gjennomgang og gruppesamtaler. Samtalene jeg tok opp transkriberte jeg og disse har sammen med de skriftlige besvarelsene blitt brukt til å kartlegge hvordan elevene forstår og bruker respektbegrepet.

Da jeg skulle analysere datamaterialet innså jeg at jeg satt igjen med et enormt materiale av skriftlige besvarelser. Jeg har med dette forsøkt å operasjonalisere elevenes perspektiver på respekt. I denne prosessen gjennomgikk jeg de skriftlige besvarelsene og transkripsjonene fra lydopptakene i undervisningen. Her gjorde jeg en såkalt «førstegradsfortolkning» der jeg forsøkte å være så nær informantenes ord og formuleringer som mulig (Leseth & Tellmann, 2018). I mine undersøkelser har målet vært å kartlegge enkeltelevers personlige oppfatning av respekt fremfor å finne frem til et generelt fasitsvar på hva det betyr. Dermed har jeg ikke foretatt noen andre- eller tredjegradsfortolkning der man i større grad søker et håndfast svar. I analysen av de skriftlige besvarelsene gikk det relativt greit for seg, ettersom at alle elevene besvarte de samme spørsmålene. Samtidig var det en omfattende prosess å sammenligne alle besvarelsene både horisontalt (hver elev sine besvarelser) og vertikalt (alle besvarelsene til hvert spørsmål). Grunnet det enorme materialet jeg endte opp med har jeg måttet avgrense analysen ved å velge ut metoder for bearbeiding av materialet. Dette var nødvendig for å få en tilstrekkelig oversikt. Jeg har for eksempel lagt mest vekt på å bearbeide materialet tematisk ved å ta utgangspunkt i ett og ett spørsmål, og deretter sortere svarene. Samtidig har jeg merket meg tilfellene hvor elevenes forståelse av respekt varierer i særlig stor grad fra spørsmål til spørsmål.

De ulike perspektivene elevene legger til grunn når de forklarer respektbegrepets betydning har jeg sortert i kategorier med navn. Det er viktig å presisere at denne kategoriseringen er basert på mine egne fortolkninger av informantenes muntlige og skriftlige forklaringer. Det vil dermed kunne forekomme avvik fra informantenes virkelighet (Dalland, 2012). Kategoriene jeg har kommet frem til er navngitt ut ifra elevenes egne ord. Jeg vil presentere kategoriene jeg kom frem til i neste del.

Kvalitative intervjuer

Formål med intervjuene

Like etter at undervisningsøkten var ferdig plukket jeg ut elever som jeg gjennomførte intervjuer med. Jeg benyttet et kriteriebaserte utvalg da jeg valgte ut informanter basert på engasjementet de viste gjennom oppleggene, (og selvsagt ut ifra frivillig deltakelse). Elevene jeg plukket ut hadde interessante synsvinkler og la ulike forståelser av respekt til grunn. Informantene hadde på forhånd skrevet under på samtykkeskjemaet, som også omfattet denne delen av prosjektet. I tillegg informerte jeg dem om at de ikke var forpliktet til å svare på alle spørsmålene dersom de ikke ønsket det, og at de kunne trekke seg når som helst. Til sammen gjennomførte jeg seks intervjuer, tre i hver klasse, og hvert intervju varte i omkring 20-45 minutter.

Jeg valgte intervju som en metode utover undervisningsopplegget da jeg ønsket å fordype meg noe mer i informantenes tanker. Jeg gikk ut ifra at flere av informantene sannsynligvis hadde mer i tankene enn det de skrev på arkene eller uttrykte i fellesskap. Kvalitativt intervju vil, ifølge Christoffersen og Johannessen (2012) kunne gi mer detaljerte beskrivelser av informantenes virkelighet. Det åpnes da i større grad for frihet enn med en kvantitativ metode hvor spørsmålene gjerne er mer låste. Dermed anså jeg ikke det skriftlige datamaterialet fra øktene som tilstrekkelig dekkende. Intensjonen bak disse intervjuene var å få frem flere perspektiver og ikke minst for å undersøke nærmere hvordan elevene ser på respekt i kontekst til religion, livssyn og uenighet. Det vil nødvendigvis være vanskelig å få med seg alt som foregår i klasserommet til enhver tid, og man kan aldri være sikker på at fastsatte spørsmål er presise nok til å få frem mest mulig informasjonsrike svar. Det kan dessuten være utfordrende å tolke data presist ut ifra skriftlige besvarelser (Brinkman & Kvale, 2015). I et intervju får man muligheten til å stoppe opp og avklare eventuelle misforståelser underveis. Under intervjuene forsøkte jeg å tilpasse samtalen og atferden min til informanten for at han eller hun skulle føle seg mest mulig komfortabel. Ifølge Brinkman og Kvale (2015) spiller samspillet mellom forsker og informant en viktig rolle for samtalens utvikling, og kan ha betydelig innvirkning på resultatene.

Innhold og struktur

Intervjuene jeg gjennomførte var semistrukturerte i form av at de tok utgangspunkt i spørsmål fra timen. Utover dette hadde jeg ikke utarbeidet en fastsatt intervjuguide. Jeg valgte å bruke spørsmålene fra økten som utgangspunkt for at informantene skulle få bygge videre på (og utdype) tankene de allerede hadde, og for å skape en naturlig overgang til videre refleksjoner. Videre var intervjuene mer eller mindre åpne, og foregikk på elevenes premisser i form av at deres utsagn og perspektiver styrte samtalens vending. Christoffersen og Johannessen (2012) hevder at informantenes erfaringer og oppfatninger kommer best frem når de får muligheten til å snakke fritt og kan være med på å påvirke intervjuets innhold. Da får forskeren i større grad muligheten til å tilegne seg kunnskap om informantenes verden. Jeg lot dermed elevene snakke fritt, og fulgte opp ved å stille oppfølgingsspørsmål. Samtalene tok så hver sine vendinger.

Transkripsjon og analyse av datamaterialet

Lydopptakene fra intervjuene ble også her transkribert ord for ord, da jeg var opptatt av å få med elevenes egne formuleringer. I arbeidet med transkripsjonen luket jeg imidlertid bort de delene jeg ikke anså som relevante for å belyse problemstillingen. Her la jeg ikke like stor vekt på tematisk bearbeiding som jeg gjorde da jeg analyserte materialet fra undervisningen. Årsaken til dette var at jeg denne gangen hadde valgt ut informanter bevisst, basert på forklaringene deres og engasjementet de viste i timen.

Etter å ha transkribert lydopptakene, fortolket og bearbeidet materialet har jeg plukket ut tre informanter som hver for seg bidro med ulike perspektiver og tolkninger. Disse informantene ble som sagt plukket ut basert på engasjement og perspektiver, samt interessante innspill i timen. Informantene kom med innspill og vinklinger som bidro til å forme de tre siste forskningsspørsmålene.

Mulige begrensninger

Jeg hadde ingen klare teoretiske antagelser i forkant av undersøkelsene, men jeg kjente til Anker sine funn på forhånd ettersom at hennes studie var en inspirasjonskilde. Jeg var derfor kjent med hvordan tidligere elever (i barneskolen) tolker respekt. Utover denne forforståelsen hadde jeg et åpent datatilfang og har hele veien vært opptatt av å stille så åpne spørsmål som mulig for å unngå og lede informantene i en bestemt retning.

I mine undersøkelser var det vært et viktig mål at informantene skulle svare så ærlig og oppriktig som mulig, uten å føle at jeg var ute etter et konkret svar. Det kan selvsagt hende at deres tenkning og ytringer bar preg av at jeg var ukjent og at jeg tok lydopptak av det som ble sagt, men jeg forsøkte å gjøre dette så diskret jeg kunne. Ifølge Dalland (2018) kan informantenes bevissthet om at de blir observert påvirke observasjonens gyldighet, også kalt «forskningseffekten». Imidlertid opplevde jeg i ettertid at det var svært nyttig å benytte lydopptak, da jeg endte opp med et datamateriale som ble tydeligere og mer lettvent å arbeide med. Jeg valgte som sagt også å være i direkte interaksjon med informantene for å gjøre settingen så naturlig som mulig. Med dette håpet jeg også at min tilstedeværelse ikke ville bidra til å svekke elevenes kreativitet eller begrense ytringene deres. Forhåpentligvis skulle resultatene bli så naturlige og informasjonsrike som mulig på denne måten. Alt i alt fikk jeg inntrykk av at informantene var engasjerte, og det virket som at de opplevde undervisningen som nyttig. Undersøkelsene var ment som et bidrag til å diskutere problemstillingen. Samtidig er det viktig å understreke at undersøkelsene mine først og fremst er rettet mot elevenes kognitive forståelse og refleksjoner rundt respekt, og vil ikke kunne si noe om hvordan de tilnærmer seg begrepet i praksis. Undersøkelsene viser for eksempel ikke hvordan elevene viser eller ikke viser respekt i friminuttet eller på fritiden.

Alt i alt anser jeg valget av informanter, opplegg og metode som relevante for prosjektet mitt. Allikevel vil stort sett all forskning ha sine begrensninger (Leseth & Tellmann (2018). Selv om jeg anser funnene mine som viktige bidrag til å belyse problemstillingen er det samtidig viktig å påpeke at resultatene fra oppleggene og intervjuene ikke representerer en generell tendens blant norsk ungdom når det kommer til forståelsen av respekt. «Data er ikke selv virkeligheten, men representasjoner av den», skriver Christoffersen og Johannessen (2012) s 24. Vi skal derfor ikke se bort ifra at andre elevgrupper ville ha vist flere, færre eller andre perspektiver på begrepet. Mennesker tenker ulikt, og alt fra geografiske til sosioøkonomiske faktorer kan ha en påvirkning på resultatene. Lærers undervisning og forutsetninger kan også påvirke elevforutsetningene når det kommer til forkunnskaper og holdninger (Sødal, 2009). Dermed er mine funn et *bidrag* til min diskusjon, men de kan ikke alene gi et bastant eller fullstendig dekkende svar på forskningsspørsmålet eller problemstillingen.

Oppsummering

For å oppsummere har jeg brukt en todelt metode for å finne ut av hvordan elever på ungdomstrinnet forstår respekt. Undervisningsopplegget skulle skaffe et overblikk over informantenes ulike tolkninger og perspektiver på begrepet. Å bruke intervju som metode etter opplegget viste seg å være betydelig for prosjektet mitt. Intervjuene ble gjennomført like etter øktene, med formål om å undersøke informantenes tanker og perspektiver enda nærmere. Det er ingen tvil om at dette var en god idé da intervjuene virkelig bidro til større innsyn i elevenes tenkning. Først og fremst var responsen større i form av at det kom langt flere dyptgående refleksjoner, og mer detaljerte beskrivelser av respekt. I intervjuene ble begrepet tydeligere og i større grad koblet opp mot religion og uenighet. Informantene overrasket med uventede synsvinkler og refleksjoner som bidro til at diskusjonen rundt respektbegrepets rolle i faget ble større.

Fra undervisningsopplegget får vi et overordnet bilde av hvordan informantene mine tolker og bruker respektbegrepet, og i intervjuene settes begrepet i større grad i kontekst til religion og uenighet. Dette bidrar til å se begrepet i relasjon til KRLE-faget og til å diskutere respekt som en målsetting i faget. Jeg vil nå gå videre med en presentasjon av funnene fra undersøkelsene.

Presentasjon av funn: Hvordan forstår elever i ungdomsskolen respekt?

Etter gjennomføringen av undersøkelsene satt jeg igjen med et innholdsrikt og svært omfattende datamateriale. Jeg vil starte med å presentere funnene fra undervisningsøktene. I analysen av dette materialet har jeg som sagt gjennomgått og kategorisert informantenes ulike perspektiver på respekt. I den følgende presentasjonen vil jeg legge frem de ulike kategoriene jeg kom frem til. Under hver kategori vil jeg så trekke ut deler av analysen som er mest relevant for å belyse problemstillingen. Istedenfor å legge frem alle besvarelsene på hver oppgave vil jeg trekke ut eksempler på besvarelser som representerer store deler av populasjonen. Alt i alt vil presentasjonen vil gi en sammenfatning av informantenes fremstillinger av respekt og (tilsynelatende) oppfatninger av begrepets betydning.

Informantenes perspektiver på respekt kan deles inn i følgende kategorier:

Respekt som del av menneskets personlighet
Respekt som en fundamental verdi i en relasjon
Respekt som beundring og anerkjennelse
Respekt som høflig og empatisk oppførsel
Respekt i form av frykt og/eller makt

Enkelte av kategoriene henger tett sammen, og går over i hverandre. Det blir derfor ikke riktig å si at elevene utelukkende tilhørte den ene eller den andre kategorien (Anker, 2011). Respekt som personlighet er for eksempel nært knyttet til høflig atferd, og respekt som beundring kan i enkelte tilfeller overlappes den respekten elevene mener man får på bakgrunn av makt. Dette vil vise seg ved gjennomgang av kategoriene. Vi starter med å se på elevenes tanker rundt respekt som en del av menneskers personlighet.

Respekt som del av menneskets personlighet

Den første oppvarmingsoppgaven jeg ga informantene var å skrive ned det første de tenker på når de hører ordet «respekt». På denne oppgaven ga en stor andel av informantene en kort beskrivelse av hva respekt er, og her oppfattet jeg en tendens til å fremstille respekt som mer et privat anliggende. Jeg oppfattet også et skille mellom to ytterpunkter: respekt som en personlig holdning og respekt som en overflatisk atferd. Denne tendensen beskriver også Anker (2011) hos sine informanter. Selv om skillet var til stede ble det allikevel hos enkelte beskrevet en sammenheng mellom dem. En andel knyttet nemlig respekt til personlige egenskaper i form av utstråling og atferd, ikke bare til respekt man føler og viser overfor utvalgte personer.

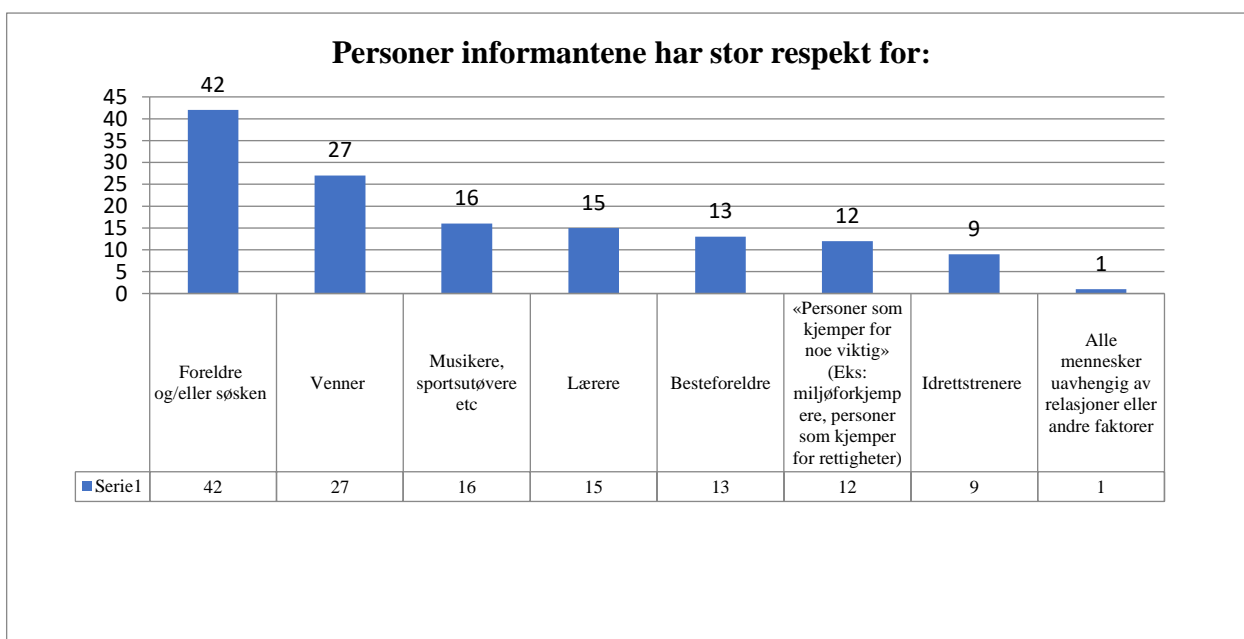
Overskriften er hentet fra et muntlig sitat i en av timene: «*Respekt er en del av personligheten man har som viser hvordan man er som person. Respekt er noe man har (eller ikke har) inni seg*». Informanten forklarer at respekt knyttes til en kvalitet man har, og er slik man selv velger å fremstå. Hun bruker ordet «prinsipp» i form av at en prinsipiell væremåte. I denne sammenhengen tolker jeg det som at det er snakk om atferd som gjenspeiler oss som person. Med prinsipp tolker jeg informanten som at denne respektfulle atferden utstråles overfor alle mennesker uavhengig av status eller rollen personene har i livet hennes.

Respekt som en fundamental verdi i en relasjon

Jeg oppfattet videre en generell tendens til å betinge graden av respekt for andre i relasjonen til de gjeldende menneskene. Svært mange av informantene anså respekt som noe de *føler* overfor en annen person, og som en fundamental verdi i ulike forhold. Her sto tillitt sentralt, og «beundring» gikk også igjen innenfor denne kategorien. I utgangspunktet var respekt for mange knyttet til personer de kjenner godt og «liker». En av informant skrev: «*Respekt handler om forhold til personer. Jeg respekterer de jeg bryr meg om og har et forhold til*». Denne informanten, Anniken, ble senere tatt ut til intervju.

Denne kategorien minner om Anker sin «respekt som gjensidighet». Her er ser jeg likheter, blant annet ved oppfatningen om at respekt er en sentral del av gode relasjoner. Jeg valgte derimot ikke å kalle den opp etter Anker sin da jeg ikke opplevde at mine informanter var like fokuserte på gjensidighet. Informantene mine ga snarere uttrykk for at «respekt i et forhold er viktig», og at vurderingen av hvorvidt de har respekt for noen i stor grad avhenger av relasjonen til denne personen.

Besvarelsene (med begrunnelse) på spørsmålet om hvem elevene har stor respekt for bidrar også til å illustrere informantenes tendens til å koble respekt til relasjoner. Hele 42 av 45 informanter refererte for eksempel til foreldre. Under har jeg satt opp en oversikt over besvarelsene og hvor mange informanter som har svart innenfor hver kategori:

Vi ser at én informant nevner alle mennesker, og 12 stykker refererer til personer de ikke nødvendigvis kjenner, men på en eller annen måte ser opp til ut ifra begrunnelsene. Hele 42 informanter har svart familiemedlemmer, og 27 stykker nevner venner som personer de har stor respekt for. At en såpass stor andel av informantene nevner familie og venner kan ikke nødvendigvis gi belegg for å påstå at informantenes respekt for andre *avhenger* av relasjoner. For å igjen være kritisk til min egen forskning kan det hende at spørsmålet i seg selv førte informantene i denne retningen. Det er for eksempel ikke umulig at samtlige nevner foreldre og venner fordi de opplever det som naturlig, og at det ville være «rart» å ikke nevne dem når de kan velge ut tre personer. Samtidig er spørsmålet rettet mot *respekt*, og ikke «*hvilke personer de setter mest pris på*». Hvorvidt informantene sidestiller respekt med kjærlighet er det ikke mulig å bli helt sikker på ut ifra denne statistikken i seg selv. Det kan samtidig ikke utelukkes hvis man ser på begrunnelsene de gir. Først og fremst begrunner de svarene sine med at disse personene bryr seg om dem, og at de gjør mye for at de skal ha det bra. Flere skriver også at disse menneskene betyr mye og er en viktig del av livet deres.

Når informantene derimot skal nevne tilfeller hvor noen har opptrådt respektløst overfor dem refererer flertallet til fremmede eller personer de ikke nødvendigvis har et forhold til.

Bakgrunnen kan selvsagt ha vært at ingen hadde opplevd respektløs opptreden fra personer som er betydningsfulle for dem. Slik besvarelsene deres ser ut viser de imidlertid ikke en konsekvent oppfatning av begrepet. Et unntak finner vi hos en av informantene som skriver om et tilfelle der foreldrene hennes avviste henne. Foreldrene ga visstnok en «kjip» reaksjon da hun fortalte dem at hun hadde gjort en god prestasjon i idretten sin. Det finnes ikke nødvendigvis en korrekt eller feil forståelse av respekt, og betydningen vil kunne variere i ulike kontekster. Ingen av informantene antydte at de *ikke* har respekt for andre enn disse tre personene heller. En annen mulig bakgrunn for besvarelsene kan rett og slett være at begrepet i sin helhet er vanskelig for dem å forstå seg på.

Jeg merket meg denne kontrasten først og fremst fordi den fikk meg til å undre over om respektløshet også oppfattes forskjellig ut ifra relasjoner. Vurderes for eksempel kjente og fremmede sin atferd ulikt hvis man skal bedømme om en atferd er respektløs? Hva skal til for å eventuelt miste respekt for en person man står nær? Og hvordan påvirker dette relasjonen mellom disse menneskene? Dette undersøker jeg nærmere i intervjuet med Anniken.

Respekt som høflig og empatisk oppførsel

Felles for svært mange av informantene er synet på respekt som høflig og empatisk oppførsel. Dette perspektivet henger tett sammen den første kategorien, men jeg har valgt å separere disse da jeg opplever et skille hos informantene mellom atferd i enkeltsituasjoner og mer fastsatt (eller prinsipiell) personlighet.

De aller fleste skriver «å lytte» når de skal skrive ned det første de tenker rundt ordet respekt. Enkelte bruker ordet «folkeskikk» til å beskrive respekt overfor andre mennesker. Respekt i form av atferd kan altså være tilfeldig og samtidig selvsagt. For eksempel kan det være knyttet til en rolle man inntar i ulike kontekster eller i møte med bestemte personer. Dette kommer frem hos en av informantene, Kjetil, som beskriver muntlig hvordan han tilpasser oppførselen sin til eldre mennesker: *«jeg tenker ofte på om jeg ville sagt en spesiell ting til gamle folk, for eksempel bestemor, for å vurdere om jeg skal si noe til noen andre. Hvert fall når jeg er opptatt av å vise respekt for den personen jeg snakker med. Det er jo ikke alltid, noen ganger vil man jo være litt frekk tilbake»*. I dette tilfellet ser det ut som at respekt er tenkt som en oppførsel man utstråler bevisst i ulike situasjoner, og ikke nødvendigvis som et fast prinsipp. Kjetil ble for øvrig også valgt ut til intervju, og vi vil senere få et nærmere innblikk i hans tanker og oppfatninger.

En av refleksjonsoppgavene på slutten av økten var å forklare hvordan informantene selv viser respekt. Informantenes oppfatning av respekt som empatisk oppførsel kom også tydelig frem her. Den mest rådende beskrivelsen av egen måte å vise respekt på var å være snill og grei mot andre. Dette samsvarer med Anker (2011) sine informanter, slik hun har tolket dem. Det er imidlertid ikke alle informantene som deler oppfatningen om at man nødvendigvis behøver å mene det man gir uttrykk for eller viser. *«Man kan vise respekt og virke interessert ved å lytte og jatte med i timen, men allikevel sitte og tenke noe helt annet om det»*, sa en av de andre informantene under gruppediskusjonen. Samtidig hevdet han at han respekterer alle som respekterer ham tilbake. Utover dette hadde han ikke noen forklaring på hva dette innebærer.

Videre deler flere informanter samme synet på respektløs oppførsel. Som nevnt var det en stor andel som nevnte situasjoner som involverte fremmede mennesker. Dette kom frem skriftlig. I timen ble derimot respektløshet nærmest brukt som et synonym til mobbing. Respektløs

oppførsel er, som de selv sier, å mobbe i form av å overse eller «slenge dritt» til andre. Dette korresponderer i og for seg med tanken om respekt som høflighet og empati.

Personer informantene har stor respekt for er, som vi så, personer de setter pris på (ut ifra begrunnelsene deres). Det er artig at flere anser respekt som noe helt sentralt i møte mellom mennesker, mens «å ha stor respekt for noen» kan samtidig være avhengig av relasjoner. Sannsynligvis ville samtlige svart ja dersom jeg hadde spurt dem om de har respekt for andre personer enn de selv nevnte. Kanskje resultatene ville sett annerledes ut dersom jeg hadde stilt spørsmålet «hvem fortjener din respekt»? hvem vet. Men slik resultatene ser ut er det kun én informant som skriver at han eller hun har respekt for alle (som viser respekt tilbake).

Respekt som beundring og anerkjennelse

Det neste perspektivet som kom frem i undervisningen er tanken om at man respekterer personer som man ser opp til og beundrer (for å bruke informantenes egne ord). Dette henger tett sammen med den relasjonelle tankegangen deres. Samtidig omfatter dette perspektivet også de informantene som refererte til andre personer enn de kjente og kjære. En tendens ser ut til å være vektleggelse av positiv oppmerksomhet og støtte blant venner når de beskriver respekt i hverdagen. Dette er også nært beslektet med det Anker (2011) har kalt «den egentlige respekten», som beskriver en mellommenneskelig atferd. Når det kommer til refleksjonsoppgaven; «forklar med dine egne ord hvordan du viser respekt for noen» svarer mange naturlig nok at det kommer an på situasjonen. Flere gir eksempler når de skal ta stilling: *«jeg viser respekt ved å lytte og være interessert. Det er viktig at man føler seg anerkjent. Hvis noen er lei seg viser jeg respekt ved å bry meg og lytte»*. Anerkjennelse er et begrep som henger tett sammen med respektbegrepet. I synonymordboka listes anerkjennelse opp som et synonym av respekt. Respekt som anerkjennelse, og «beundring» som også var et ord de brukte, kommer frem hos samtlige av informantene. Vi ser dette perspektivet hos både Anniken og Kjetil som vil bli presentert nedenfor.

Hvis vi ser på blant annet Kant og Hegel sine definisjoner på respekt er disse også rettet mot anerkjennelse, da spesielt anerkjennelse av menneskets verdighet (Dillon, 2018). I denne sammenhengen handler det som selve mennesket – mennesket behøver positiv respons, for dersom denne uteblir rammes vi direkte i selvfølelsen, og det oppleves som en krenkelse og mangel på respekt, skriver Stålsett (2011).

Informantene mine viser fremstiller også respekt som positivt og verdifullt, men deres perspektiver er mer rettet mot relasjoner enn hos filosofene. Informantenes fokus her er primært rettet mot personer de har et nært forhold til, og mindre mot mennesker generelt. Dillon (2018) fremstiller for eksempel Kant som opptatt av menneskets unike verdi og at vårt «krav» på respekt er basert på unik verdighet knyttet til moralsk selvstendighet. Respekt for andre knytter han til det kategoriske imperativ med en forpliktelse til å ikke bruke andre mennesker som midler, men mål i seg selv (Dillon, 2018). Samtidig nevner han også kjærlighet i relasjoner som sentralt.

Til tross for at flertallet nevner familie og venner som personer de har stor respekt for kommer det frem interessante tanker fra de samme informantene på spørsmålet om Frida. Begrunnelsene for at Frida har stor respekt i vennegjengen er stort sett at hun er populær blant vennene sine. Hvorvidt dette er positivt eller negativt er de derimot ikke helt enige om. Begrunnelsene deres kan i utgangspunktet grovt deles inn i to kategorier. Den ene kategorien har en positiv vinkling, mens den andre opplever jeg som noe mindre positiv:

Frida har stor respekt i vennegjengen fordi:

1) Hun er et forbilde – hun er snill og de andre ser opp til henne og stoler på henne.
2) Hun har mye makt og vennene hennes frykter henne litt. Hun er pen og populær og får det stort sett som hun vil.

Dette er riktig nok ytterpunktene. Det vil nok ikke være rimelig å påstå at den andre kategorien av besvarelser nødvendigvis er fullstendig negativt ladet. Enkelte informanter ligger midt imellom i sin tolkning. Kategori nummer to er i større grad rettet mot makt, og hele 35/45 informanter heller mot dette perspektivet. Hos informantene som tilhørte kategori 1) var det tillit og beundring som gikk igjen. Det var ikke mange av informantene som delte denne tanken. Det kan være fordi de skiller mellom betydningen «å ha respekt» og «å respektere». «Å ha respekt» ble av Ankers informanter omtalt som å «eie» respekt i form av status og popularitet (Anker, 2011). Dette ser jeg også en tendens til hos mine informanter i kontekst til Frida-eksempelet.

Ut ifra statistikken jeg presenterte over ser vi at tolv av informantene refererer til personer som kjemper for noe de tror på. Dette begrunner de i at disse personene er viktige forbilder, og at de ser opp til dem. Denne formen for respekt kan minne om Darwalls såkalte «appraisal

respect» som i enkelte tilfeller kan rettes mot personer som har oppnådd noe spesielt og har såkalte «merits» (Dillon, 2018). Samtidig behøver ikke denne formen for respekt å være positivt begrunnet. Dette kan også omfatte den respekten for Frida som er begrunnet i hennes maktposisjon. Feinberg sin «Reverentia respect» (knyttet til personer som har vist tapperhet og kjempet for en bedre verden) er nok hakket mer korrekt å sammenligne med.

Respekt som frykt

Respekt forbundet med frykt, gjerne begrunnet i en maktposisjon, er også noe som viser seg blant informantene, først og fremst i tilfellet med Frida. Her siktet over halvparten til en maktposisjon hun har i vennegjengen, og enkelte av disse mente at vennene hennes «kanskje frykter henne litt». Respekt i form av makt kom også frem når de skulle vise til personer de har stor respekt for. 15 av informantene nevnte for eksempel lærere. Her refererte fire av dem til en maktposisjon lærerne har i forbindelse med karaktersetting, og sanksjonering i form av for eksempel anmerkninger.

I statistikken over hvem informantene har stor respekt for er det derimot ingen som nevner personer de frykter eller som har makt. Jeg vil ikke utdype fryktperspektivet utover dette da denne tankegangen er mindre relevant for problemstillingen. Fryktrelatert respekt avviker fra læreplanens fremstilling av begrepet, og er lite trolig en rimelig tolkning i skolesammenheng (Utdanningsdirektoratet, 2017; 2015). Perspektivet bidrar dog til å illustrere respektbegrepets kompleksitet, og jeg har derfor valgt å nevne det i presentasjonen av funnene fra undersøkelsen.

Informantenes syn på forholdet mellom respekt og uenighet

Under gruppearbeidet med de to påstandene brukte informantene eksempler på situasjoner som bekreftet eller avsto påstandene. Informantenes standpunkter til den første påstanden: «det er enklest å vise respekt for en person man er enig med» varierte både på tvers av og innad i gruppene. Det første jeg observerte var at informantene umiddelbart svarte «ja». Det ble så diskutert litt frem og tilbake, og enkelte ble i tvil. «*Nei det er ikke det.. Eller jeg tror kanskje det egentlig er enklere, men det burde ikke være slik*», var det en som sa. Jeg spurte

hvorfor, og hun svarte at man helst skal vise respekt uansett, men at det kan være vanskelig. «... for hvis man er uenig kan man fort si stygge ting eller bli sint», sier informanten. At påstanden «egentlig er riktig», men «burde» være sann er jo et artig utsagn. I utgangspunktet virker det som at informanten mener at man i utgangspunktet skal vise respekt for alle, men at det ikke nødvendigvis er så enkelt hvis man er uenig. Det interessante her er at ingen av informantene (ga uttrykk for at de) undret over behovet for respekt i situasjoner der man er enige. Hvert fall ut ifra det jeg fikk med meg gjennom mine observasjoner. Hvordan opptrer man respektløst overfor noen man er enig med? Tenker man i det hele tatt over behovet for respekt i en harmonisk situasjon?

Når det kommer til påstand to observerte jeg ikke fullt så mange refleksjoner. En av informantene hevdet at dette kunne oppleves som personangrep eller at det kunne «få personen til å føle seg dårlig». En annen på samme gruppe mente derimot at dette var positivt så lenge man snakker til personen på en hyggelig måte. «... hvis man sier imot noen så viser man at man har hørt etter og det er jo respekt». Det var også noen som nevnte at «man viser respekt hvis man sier imot når noen snakker stygt om andre. Eller da viser man vel egentlig mer respekt for den som ikke er der da.. men det er jo hvert fall respekt». Her kan det tenkes at respekt for andre tillegges betydningen «å støtte» dem. Videre kom gruppa frem til at påstanden kan være både sann og usann, avhengig av tema for diskusjonen og hvordan kommunikasjonen foregår.

Informantenes syn på uenighet i seg selv er ikke utelukkende negativ, som vi ser ved det siste refleksjonsspørsmålet. Den generelle tendensen jeg opplever er at uenighet generelt blir fremstilt som lærerikt og konstruktivt. «Man kan lære av andre», og «samfunnet hadde ikke kommet så langt med teknologi eller andre oppfinnelser hvis alle hadde vært enige...» er eksempler på forklaringer. Eksempelene informantene kommer med viser at tankene rundt uenighet generelt er positivt rettet. Samtidig er det noen som påpeker at uenighet, spesielt knyttet til religion, er roten til krig og terror.

Oppsummering og kritisk blikk på egen forskning

Jeg har nå presentert funnene fra undervisningsøktene gjennom de kategoriene jeg kom frem til som representerer informantenes perspektiver. Det helhetlige bilde av informantenes syn på respekt er først og fremst positivt. Jeg registrerte ingen overordnede forskjeller på de to

klassene, perspektivene varierer i større grad innenfor hver elevgruppe. Det var flere fra den første klassen som delte syn med informanter fra den andre klassen. Mange av informantene bevegde seg frem og tilbake blant de ulike kategoriene, mens andre viste en mer statisk oppfatning. I likhet med Anker (2011) sine informanter bruker informantene eksempler for å illustrere respektbegrepets betydning i ulike kontekster. Når det kommer til uenighet anses dette som positivt, men kobles i liten eller ingen grad til religion. Perspektivet som her kom frem var at religion er mindre hensiktsmessig å diskutere. Dette fikk jeg et klarere innsyn i igjennom intervjuene.

For å rette et kritisk blikk mot egen forskning ser jeg i ettertid at enkelte av oppgavene kan ha vært for åpne og lite spesifikke. Påstandene informantene arbeidet med i grupper skulle gi innsikt i hvordan de stiller seg til situasjoner preget av kritikk og uenighet, og hvordan de ser på respekt i denne sammenhengen. Her opplevde jeg noe vag respons, muligens fordi påstandene var utenfor en kontekst. Som sagt kunne dessuten påstanden «å motsi andre er å vise respekt» vært omformulert slik at den hadde vist tydeligere hvem det er rettet mot. «å motsi andre er å vise respekt for dem» var et alternativ jeg foreslo i metoddelen. Det er mulig at påstandene heller burde bli knyttet til konkrete situasjoner, eller at gruppene selv burde diktet opp ulike scenario. Hensikten med spørsmålstillingen var i utgangspunktet å gi informantene rom for egen refleksjon og unngå å dra dem i bestemte retninger.

Til slutt er det viktig å påpeke at materialet mitt først og fremst sier noe om elevenes kognitive oppfatning av respekt. Undersøkelsene mine omfattet ikke elevenes praktiske tilnærming til respekt i friminuttet eller på fritiden. Dermed er det elevenes teoretiske beskrivelser jeg sitter med informasjon om og som jeg vil bruke i videre diskusjon.

Av undersøkelsene har jeg erfart at det kan være utfordrende å finne den fullkomne balansen mellom å åpne for kreative innspill, og samtidig hjelpe dem i gang med refleksjoner. I intervjuene fikk jeg derimot sjansen til å grave dypere og tilpasse spørsmålene til hver informant, noe som utgjorde en stor forskjell for prosjektet.

Funn fra intervjuene

Med utgangspunkt i oppgaver fra timene gjennomførte jeg intervjuer med utvalgte informanter. Som sagt ble informantene valgt ut etter engasjement, og etter tankevekkende perspektiver de viste frem i timene. Samtalene gikk ulike veier, og bidro til at

forskningsspørsmålene ble formet slik de ble. Jeg har valgt ut utdrag fra tre av intervjuene som vil være viktige bidrag til å belyse problemstillingen. Av hensyn til personvernreglene og informantenes rett til anonymitet har jeg gitt alle informantene (og personer informantene refererer til) fiktive navn.

Anniken: «Respekt er for meg veldig personlig»

Anniken var en av informantene som satte personlige relasjoner i sentrum av sin forklaring på respektbegrepet. I sine uttalelser og refleksjoner antyder hun et privat forhold til begrepet, og samtidig et perspektiv som ligner på kategorien «respekt som beundring og anerkjennelse». Som jeg nevnte i presentasjonen av undersøkelsene stusset jeg noe over det at så og si alle informantene refererte til fremmede personer i forbindelse med respektløshet. Som sagt fikk dette meg til å undre over om informantene tenker at respektløshet er det samme i tilfeller med personer de kjenner som med fremmede. Jeg starter samtalen med å referere til hennes tidligere utsagn: *«jeg har respekt for de jeg bryr meg om og har et forhold til, og respekt er noe jeg har inni meg»*

Anniken: *«Respekt er for meg veldig personlig. De personene som jeg setter pris på og som behandler meg bra er de jeg har størst respekt for. Jeg viser dem respekt ved å vise at jeg setter pris på dem, og ved å vise tillitt».*

Victoria (meg): har du et eksempel på oppførsel du ser på som respektløs?

A: *kanskje når folk sniker i køen eller hvis jeg blir avbrutt*

V: *Skal det mer enn dette til for at du tenker at noen du kjenner godt oppfører seg respektløst overfor deg?*

A: *Ja men det er ikke så ofte, hvert fall ikke de jeg er god venn med. Ofte så tenker man jo at fremmede er frekke eller uhøflige fordi man ikke kjenner dem så godt, og ikke vet hvordan de er. Folk man kjenner godt vet man jo lettere om tuller eller om de ikke mener noe vondt.*

V: *Det var et godt poeng. Men tenker du at respekt er selvsagt i en god relasjon?*

A: *Ja, det er det. Eller.. hvert fall når det er et godt forhold. Og den må være gjensidig. Men det er ikke alltid man er venner for det. Man kan bli uvenner også.*

V: *Mister du respekt for den personen da?*

A: *Nei. Dersom det skjer noe sånn at jeg ikke har respekt for noen lenger vil jeg ikke ha noe med personen å gjøre. Da må det skje noe mer alvorlig. Man mister ikke respekt for noen så lett, det krever mer enn bare krangling».*

Gjensidig respekt står altså sentralt i en god relasjon, og forsvinner ikke uten videre. Anniken presiserer også at respektløshet er noe som kan oppstå mellom to parter i en relasjon, men at det å miste respekten for denne personen ikke skjer på bakgrunn av en krangel. Da er det som hun uttrykker snakk om noe mer alvorlig som for eksempel et sterkt svik. Videre spør jeg om hun tenker på respekt i noen andre kontekster.

A: *Ja jeg tenker på for eksempel sjefer eller kongen... ...Man viser respekt når man gjør som man får beskjed om. Også har man vel også respekt for en man hyller. For eksempel en død person, eller Gud for andre. Ekte respekt har man bare overfor personer man ser opp til og som man kjenner godt og har et godt forhold til.*

V: *Hva med personer du møter som du ikke kjenner?*

A: *Da er det ikke ekte respekt, men mer høflighet og at man for eksempel hjelper eldre mennesker og andre som trenger det.*

Her ser Anniken ut til å skifte perspektiv til «høflighetskategorien» i form av mellommenneskelig oppførsel. Samtidig omtaler hun denne respekten som falsk, eller «ikke ekte» for å gjengi ordene hennes presist. Jeg spurte henne så om hva det betyr at respekten ikke er ekte:

A: *det betyr at man er høflig og snill, men man kjenner jo ikke personen og da er det bare at man oppfører seg hyggelig. Hvis man blir kjent med personen så utvikler man kanskje respekt.*

Annikens syn på «ekte» respekt ser altså ut til å være utelukkende avhengig av relasjoner. Dette er noe som utvikles med forholdet, og som blir der med mindre det skjer noe alvorlig. Vi gikk så videre, og kom inn på uenighet. Hvorvidt man kan respektere andre selv om man er uenige med dem om noe viktig, brukte Anniken tid til å svare på. Etter en liten tenkepause svarte hun at det ikke spiller noen rolle hvorvidt man er enige eller ikke;

A: *...det skal som sagt mer til enn en krangel eller uenighet for å miste min respekt. Jeg respekterer de jeg bryr meg om og har et forhold til uansett hva de mener.*

V: *hva med andre da? Hvordan viser du respekt for personer du ikke kjenner så godt hvis du er uenig med dem?*

Anniken tenker en liten stund, og jeg forsøker å stille spørsmålet på en annen måte:

V: *Kan man vise respekt for en man er uenig med i en diskusjon?*

A: *Jeg lytter til det andre sier, men jeg tenker ikke så mye over respekt for egentlig så er det sånn jeg alltid bare er. Det er ikke så viktig for meg om andre ikke er enige med meg. Så lenge de er hyggelige.*

Det kan virke som at Anniken i utgangspunktet ikke kobler respekt direkte til møte med andre mennesker eller til diskusjon, men etter litt betenkningstid blir det igjen koblet til høflig oppførsel i form av å lytte. Uenighet og respekt så ikke ut til å ha noen nær sammenheng hos Anniken. Det virker heller ikke som at enighet nødvendigvis er viktig for henne for å kunne ha en god relasjon til noen. Jeg prøvde så å grave litt dypere i Annikens syn på uenighet i debatter.

V: *Hva med diskusjoner i klassen, hvis dere diskuterer ting knyttet til ulike religioner for eksempel?*

A: *Det er ikke så ofte vi har diskusjoner i klassen, men når vi har det så pleier det å gå fint. Vi har ulike regler for hvordan vi skal oppføre oss da, men noen ganger kan det bli mye uenighet og noen ganger krangling. For eksempel så har det noen ganger blitt sånn at læreren må stoppe diskusjonen.*

V: *Hva handlet diskusjonen om da?*

A: *Vi har en del ulike syn på for eksempel Islam i klassen. Det er en av mine venner, Julie, som har bodd flere steder i verden og som har mange venner med ulik religion. Hun pleier å bli sint hvis William for eksempel sier at alle muslimer ikke er terrorister, men at alle terrorister er muslimer. Det er hans faste greie.*

Annikken ler litt og legger til at hun mistenter at William sier dette for å provosere Julie.

V: *Var det bra at læreren deres stoppet diskusjonen?*

A: *Ja litt, for det ble etter hvert veldig mye følelser og reaksjoner. Når det blir krangling så kan det fortsette i friminuttet også kan folk bli uvenner. Jeg tror nok det var best at diskusjonen ble stoppet.*

Vi gikk så videre inn på tema kritikk og motsigelse:

V: *Hva tenker du om kritikk da? Er det greit å kritisere det andre sier?*

A: *Ja, det kommer vel an på. Hvis det er snakk om tro eller religion kan det være litt skummelt. Man skal jo ikke være ufin eller trække på andre. Det pleier å være greit med politikk, men det kan også ha noe med religion å gjøre så det kan være vanskelig.*

V: *Hva tenker du at det ikke er greit å si?*

A: *Det er ikke greit å snakke nedlatende om en annens religion. Hussein i den andre klassen er jo muslim og da kan vi ikke diskutere Islam på en negativ måte, hvert fall ikke når han hører det.*

V: *Hva er en negativ måte da?*

A: *En gang sa Jonathan til Hussein at burka er kvinneundertrykkende. Og det var faktisk respektløst. Sånt kan man ikke si. Man trenger ikke å blande seg borti andres religion.*

V: *Aldri?*

A: *Nei, med mindre det er snakk om å drepe noen da for da er det veldig alvorlig. Men religion skal man være forsiktig med siden det er viktig for mange og en del av hvordan man velger å leve. Bestefar sier noen ganger at han synes det er synd at muslimske jenter går med hijab. Selv om jeg er enig tenker jeg at det er deres valg og ikke noe man bør blande seg i.*

Anniken sitt eksempel med klassekameraten Jonathan illustrerer et eksempel på hva hun anser som en respektløs opptreden. Med sine utsagn gir Anniken uttrykk for at religion er noe som gjenspeiler seg i en person, og som man dermed ikke har noe med. Det kan virke som at hun anser religion som et privat anliggende. Dersom det er snakk om alvorlige tilfeller som drap er det derimot berettiget å kritisere. Når det kommer til generell uenighet forteller Anniken at hun synes uenighet i seg selv kan bidra til utvikling av samfunnet og til viktig lærdom.

Uenighet er ikke i seg selv et problem, mener hun.

A: *Dersom alle hadde vært enige om alt mulig ville verden vært et kjedelig sted, og sikkert ikke kommet så langt som den har», sier hun. Uenighet knyttet til religion er Anniken derimot tydelig på at blir noe annet.*

A: *«Religion er noe som er opp til enhver, og det blir derfor feil å skulle diskutere hva som er riktig eller galt ut ifra tro eller «ikke-tro». Hva mennesker tenker om liv og død eller Gud er*

det ikke viktig om vi er enige eller uenige om så lenge alle er snille og aksepterer hverandre. Dessuten kan det oppleves som sårende eller nedverdiggende dersom man skal kritisere andres religion eller tro».

Andreas: «Respekt har ikke noe med religion eller uenighet å gjøre»

Et fåtall av informantene mine trakk inn religion i sine forklaringer på betydningen av respekt. Det var også svært få som koblet uenighet sammen med respektbegrepet. Som sagt ble begrepet stadig knyttet til relasjoner, personer de ser opp til eller annet som generelt er viktig for dem. Andreas har også et relasjonelt perspektiv i sin tolkning av respektbegrepet. For Andreas ser respekt ut til å handle om hvordan man ter seg i møte med andre, og hvordan man ivaretar relasjoner. Samtalen med Andreas tok utgangspunkt i spørsmålet «hva er det første du tenker på når du hører ordet respekt?».

A: Respekt er å få andre til å føle seg bra.

V: Kan du gi et eksempel på hvordan viser du respekt da?

A: For eksempel å gi komplimenter, si at noen er flinke i fotball. Eller å være en god venn, da viser jeg respekt for vennene mine.

V: Er det noe annet du tenker på når du hører ordet respekt?

A: Jeg tenker selvfølgelig på kultur og religion fordi det hører man så mye om. Men respekt har ikke noe med religion å gjøre. Jeg mener jo egentlig at religion er et problem og roten til mye vondt. Men det finnes jo snille personer som er religiøse.... ...jeg tenker mest på respekt i forbindelse med å ta vare på venner og være hyggelig mot alle.

V: Hva slags oppførsel vil du si er respektløs?

A: Mobbing. Eller å stenge noen ute.

Hittil ser det ut til at Andreas vektlegger empatisk oppførsel og anerkjennelse i relasjoner i sin forklaring på respekt. Religion dukker opp i tankene i forbindelse med respekt, men spiller tilsynelatende ikke en sentral rolle i hans syn på hva respekt betyr. Jeg stiller så spørsmål om hva han tenker om respekt i forbindelse med uenighet. Andreas bruker tid på å tenke før han forklarer at det å være uenig heller ikke har noe med respekt å gjøre.

A: Jeg tenker at det ikke nødvendigvis avhenger av enighet eller uenighet. Respekt viser man vel fordi man verdsetter noen, eller fordi man vil være hyggelig mot andre.

V: Har du noen gang opplevd å være uenig med noen og følt at det har vært vanskelig å respektere personen?

A: Egentlig ikke, men jeg kan tenke meg at det kan være vanskelig hvis det er snakk om noe rundt etikk for eksempel. Mange er imot for eksempel omskjæring eller fysisk straff, da kan det være vanskelig å vise respekt for en som synes sånt er greit.

Andreas trekker frem etiske spørsmål i sine refleksjoner rundt uenighet og respekt. Derimot ser det som sagt ikke ut til at han heller ser en direkte sammenheng mellom respekt og uenighet. Vi gikk så videre med en case som jeg introduserte for han. Casen jeg introduserte gikk ut på at det startet en ny jødisk gutt i klassen, som selv uttrykte at han var stolt av de jødiske ritualene:

V: Føler du at du eller noen av den andre da kunne sagt hva dere mener i timen dersom det hadde dukket opp en diskusjon rundt tema omskjæring?

A: Tja, kanskje. Det kommer vel litt an på. Kanskje ikke egentlig. Jeg synes det er greit at andre har sin religion, men det har ikke noe med respekt å gjøre, og jeg er ikke så personlig opptatt av hva andre mener om tro eller etikk egentlig... jeg kan akseptere og tolerere at muslimene tror på Allah, men jeg har ikke respekt for Allah for det... dermed kan jeg tolerere at omskjæring er noe muslimene driver med, men jeg synes fremdeles at det skal være greit å være imot.

Andreas uttrykker at respekt og religion ikke har noe med hverandre å gjøre. Derimot trekker han inn begrepene «aksept» og «toleranse», slik Afdal (2005) også opplevde blant sine informanter. Slik jeg har forstått Andreas tar han igjen avstand til religion i sine uttalelser knyttet til respekt og uenighet, og er klar på at han ikke respekterer Allah selv om andre gjør det. Derimot kan han *akseptere* og *tolerere* at muslimene tror på ham. *Respekt* er ikke et begrep han bruker i denne sammenhengen. Om dette var bevisst eller ikke fikk jeg ikke avklart.

Andreas forteller videre om sin «muslimkompis» som spiller på samme fotballag, men gir ikke uttrykk for at kameraten sin religion spiller en vesentlig rolle for vennskapet. Jeg spør ham om hvordan han eventuelt kan vise respekt for kameraten sin dersom de er uenige om

noe knyttet til religiøse spørsmål. På dette svarer han at han ikke egentlig har tenkt nøye over det, og at han ikke «ser noen grunn til å ikke respektere han, ettersom at de er gode venner».

A: Det viktigste er at vi kan ha det kult, og jeg mister ikke respekt for han uansett hva han tror på. Så lenge han også er en god venn tilbake og aksepterer at jeg ikke tror det samme som han.

Litt senere i intervjuet skjedde det noe uventet. Uten spørsmål fra meg forteller Andreas at han har sett en video på Youtube om halal-slakting, og at videoen fremstiller dette som svært brutalt. Jeg spør ham om han noen gang har fortalt kameraten sin om denne videoen;

A: Nei, det har jeg ikke gjort, for jeg er redd for at han ikke vet det selv. Og hvis han vet det så er vi hvert fall veldig uenige om hva dyrevelferd er... og jeg vil jo ikke lage dårlig stemning når vi kan ha det gøy på trening. Hvorfor starte en konflikt liksom...».

Det Andreas forteller viser at han selv tenker over moralske spørsmål, i dette tilfellet dyrevelferd. Videoen han hadde sett gjorde tydeligvis inntrykk på han, men er ikke noe han ønsker å ta det opp eller diskutere med kompisen sin. Dette begrunner han med redsel for å skape en unødvendig konflikt.

Mot slutten av samtalen spør jeg Andreas om hva han synes om KRLE-undervisningen i forbindelse med kunnskapsformidling og diskusjon:

A: Jeg kunne ønske at vi hadde mer tid til å snakke om for eksempel buddhismen. Vi lærer veldig mye om kristendommen og det er viktig, men det kunne vært mer tid til ting vi faktisk ikke kan. Man kan lett bli fordomsfull uten kunnskap.

Han legger så til at han synes Islam kan virke «creepy» når han hører om det i media, men at det ikke nødvendigvis oppleves slik i virkeligheten (med referanse til kompisen sin). «Jeg har ikke noe imot muslimer i seg selv, men de kan virke veldig ekstreme noen ganger...».

Kjetil: «respekt er nøkkelen til fred på jorda»

Den tredje informant jeg intervjuet var Kjetil. Kjetil sin forståelse av respektbegrepet ble koblet til atferd. I timen ble dette illustrert gjennom et eksempel på en rolle han inntar i møte med eldre mennesker. Dette perspektivet minner om Stephen Darwall sin «recognition respect» når det er snakk om anerkjennelse og tilpasning av oppførsel til personen man står

overfor (Dillon, 2018). Fra flere av informantenes ståsted handler respekt om en «væremåte» som gjenspeiler personligheten. I første omgang handler altså respekt om å tilpasse seg personen man står ovenfor der og da. I intervjuet uttrykker Kjetil også et syn på respekt som nødvendig for at mennesker skal kunne leve sammen. Samtidig er det ikke alle som fortjener respekt etter hans mening, slik det kommer frem. Kjetil var svært engasjert og pratet mye på eget initiativ. Jeg lot han derfor få prate fritt og styre samtalen i sin retning. Samtalen startet med et innledende spørsmål som tok opp tråden fra timen:

V: Du nevnte respekt for eldre mennesker i ste – hvordan viser du respekt for eldre i praksis? For eksempel for bestemoren din.

K: Hun er jo gammel, så da må jeg for eksempel snakke saktere. Også snakker jeg jo som man ellers snakker til eldre mennesker. Man kaller ikke bestemoren sin for bitch liksom...

V: Finnes det noen måte man kan vise respekt for alle uansett alder?

K: Ja, at man er høflig og lytter. Og hvis jeg skal ta opp spørsmålet i ste da... .. så er det at, at man er enig.. man kan også være uenig i noe, men du burde også tenke at det er høflig for andre hvis du også er litt enig i det de har å si. Også er det jo viktig å ikke tulle og fnise, og si masse ting som ikke er hyggelig. Det er jo det som ikke er respekt.

I utgangspunktet kan Kjetils perspektiv plasseres under kategorien «Høflig og empatisk atferd». Innenfor høflig atferd nevner han enighet, som i at det kan være «høflig å være litt enig også». Han går så rett over på spørsmålet om Fridas respekt i vennegjengen, og fremstiller da respekt som en mulig maktposisjon:

K: Når det gjelder Frida så tror jeg hun har mye respekt fordi hun er midtpunktet i gjengen, og at alle hører mye på det hun har å si og er enige med henne. Jeg tror hun synes det er veldig bra at de hører på henne men jeg tenker også at hun må høre på hva de har å si. Hun vil nok gjerne at alle skal være enige med henne da, og det er de nok også ettersom at de respekterer henne....

V: Hvorfor tror du at hun har fått den posisjonen?

K: Hun er nok en leder, men jeg tror hun er en god person for det. Så jeg tror hun er en leder fordi hun er godt likt, men også fordi folk ikke alltid tør å si henne imot. Hun har nok litt makt.

Her blir respekt også fremstilt som positivt, men samtidig på bakgrunn av en lederposisjon. Også i Frida-tilfellet står også enighet sentralt i form av at respekten for henne synliggjøres ved at de andre er enige med henne. Etter hvert går vi videre til spørsmålet om det kan være positivt å være uenige. Kjetil tenker seg om litt, før han sier:

K: I debatter, man vil gjerne si sin egen mening og da er det greit å være uenig med de man konkurrerer imot. Men man må jo samtidig vise respekt for den som prater. Motstanderen prøver gjerne å si mye imot det du sier og da viser han at han er engasjert i debatten. Og det er greit å være uenig siden alle mennesker er jo ikke like. Man må bli hørt.

V: Er det enklest å vise respekt for en man er enig med?

K: Det er mye enklere for meg å være enig med folk for da er det lettere å følge med, og da vil man jo mer være med på leken. Hvis man er uenig vil man kanskje ikke følge så mye med og man mister det man prøver å si. Da blir man kanskje litt respektløse, men det er viktig å lytte da. Det er bare ikke alltid så enkelt hvis man er veldig uenige.

Kjetil hevder altså at det kan være mer utfordrende å vise respekt for en man er uenig med, ettersom at man kanskje ikke er like engasjert i det tilfellet. Samtidig mener han selv at det er viktig å la andre få si sin mening, og at man ikke avbryter. Respektfull oppførsel er ser altså ut til å være viktig i hans øyne. Videre spør jeg ham om hva han tenker om uenighet.

K: Det er også greit å ikke være enige, for det er bra at man er ulike. Det kan være positivt å være uenige for forskning for eksempel sånn at man finner ut nye ting. Det ville vært positivt å være uenig i Hitler sine meninger, og det var bra at Galileo Galilei var uenig med kirken på den tiden.

Fra Kjetil sitt perspektiv aner jeg et skille mellom uenighet i en debatt og uenighet i andre hverdagslige tilfeller. I en mer simpel setting er det høflig å «være litt enige», mens i debatter blir det derimot positivt å være uenige. Jeg fortsetter samtalen:

V: Er respekt alltid positivt?

K: Ja respekt er positivt, eller det kan jo så klart komme an på hvem respekten er rettet mot da og hvorfor.

V: Burde alle få respekt?

K: Absolutt ikke. Det finnes veldig mange man ikke skal respektere, de som handler uetisk eller som ikke respekterer andre. Mordere er et eksempel. Eller folk som skader andre. Men i

utgangspunktet er respekt nødvendig for at mennesker skal kunne leve sammen. Når folk gjør syke ting er det fordi de ikke har respekt, så mangel på respekt kan være hele problemet. Det er viktig å akseptere at andre er forskjellige fra en selv.

Den siste delen av samtalen tok for seg synet på kritikk og motsigelse, her var utgangspunktet den andre påstanden fra timen «Å motsi andre er å vise respekt».

K: det kan være det fordi hvis man motsier noen så betyr det at du har hørt på personen og at du gidder å engasjere deg. Men samtidig så handler det om hvordan du sier det. Hvis man snakker i en nedlatende tone så blir det respektløst, men man må si det på en saklig måte. Og man må tåle at andre er uenige. Det ville vært veldig destruktivt dersom folk ikke motsa hverandre eller var uenige. Som jeg sa da så er uenighet viktig for utviklingen og i forskning. Å vise respekt blir jo å engasjere seg og diskutere på en ordentlig måte uten å være ekkel mot andre.... .. Respekt er helt nødvendig for at vi skal kunne takle for eksempel uenighet i politikk eller religion. Samtidig er det ikke sånn at man skal måtte respektere alt som blir sagt. Det handler om å sette seg inn i andres tanker og å forsøke å tenke at andre også kan ha rett.

Oppsummering

Som vi har sett viser de aller fleste informantene et positivt syn på respekt, og anser dette som noe verdifullt. De hverdagslige perspektiver og knytter respekt tett opp mot relasjoner og anerkjennelse. Det er derimot ulike oppfatninger om hvorvidt respekt er en kollektiv eller individuell verdi. Anniken ser relativt personlig på begrepet, og omtaler det som sentralt i en relasjon. Videre nevner hun «å se opp til noen», eller «å hylle» i sin beskrivelse av begrepet. Slik jeg tolker henne fremstiller hun også respekt som en grunnpilar i et vennskapelig forhold, og som noe mer eller mindre statisk i en god relasjon. Anniken sitt perspektiv vil jeg si treffer innom alle de fire siste kategoriene, men med noe mindre vekt på respekt som frykt og som personlighet.

Andreas bruker begrepene «toleranse» og «aksept» i sin forklaring på respekt, og ser ut til å verdsette vennskap høyere enn behovet for å si meningene sine. For Andreas handler respekt primært om å ivareta vennene sine og opptre høflig overfor andre mennesker, slik det ser ut. Etter min oppfatning tilhører han først og fremst kategorien «respekt som høflig og empatisk atferd», og fremstiller samtidig respekt som en fundamental verdi i en relasjon. Verken

Andreas eller Anniken ser utelukkende negativt på uenighet, men ser ikke ut til å tillegge dette noen særlig betydning i sin bedømmelse av andre mennesker, eller i sine tanker rundt respekt. Begge ser ut til å legge større vekt på menneskers personlighet og egenskaper enn på meningsforskjeller. Anniken ser ut til å være mer påpasselig med å kritisere religiøse eller livssynsmessige oppfatninger, mens Andreas er mer opptatt av sin rett til å mene det han selv mener. Begge uttrykker dog at de er påpasselige med å la sine meninger komme frem på bekostning av vennskap eller sosiale stunder.

Kjetil sine tanker om respekt virker kollektiv ut ifra utsagnet hans om at «respekt er nøkkelen til fred på jorden». I Kjetil sine refleksjoner kommer det frem at respekt i seg selv er grunnleggende for at mennesker skal kunne leve sammen, og handler primært om hvordan man forholder seg til andre. Slik Kjetil også påpeker er det imidlertid ikke alle som nødvendigvis fortjener respekt. Med sin tanke om at respekt er knyttet til atferd gjennom ulike roller og hvordan man for eksempel fører dialog vil jeg si at Kjetil sitt perspektiv hører hjemme under «respekt som høflig og empatisk atferd». I likhet med de to ovenstående informantene ser også Kjetil positivt på uenighet, ettersom at dette har bidratt til utvikling og konstruktivitet. Samtidig antyder han et skille mellom å være uenig om for eksempel politikk eller religion, og andre hverdagslige ting. I enkelte tilfeller hevder han at det kan være høflig å være litt enig med Den andre.

Drøfting: Hvordan kan vi vurdere respekt som en målsetting i KRLE-faget?

Basert på informantenes perspektiver vil jeg i det følgende drøfte ulike perspektiver og tolkninger av respektbegrepet og vurdere respekt som en målsetting i KRLE-faget.

Respekt som del av menneskets personlighet – personlig holdning eller tillært atferd?

Oppfattelsen av respekt som en del av personligheten, og som en personlig verdi var det flere informanter som delte. Blant informantenes beskrivelser av respekt var det en håndfull som koblet begrepet til egenskaper og væremåte, og jeg opplevde som sagt en tendens til privatisering av begrepet. Informanten jeg viste til i gjennomgangen av funnene er et

eksempel; «*Respekt er en del av personligheten man har som viser hvordan man er som person. Respekt er noe man har (eller ikke har) inni seg*». At respekt også blir vurdert ut ifra relasjonen overfor mennesket eller «objektet» det er snakk om, viser at det også kan være knyttet til personlige vurderinger ut ifra egne følelser.

Dersom vi skal se på respekt som et personlig og privat anliggende kan det bli komplisert å sette dette som en kompetanse og klar målsetting i faget. En sentral del av skolens dannelsingsmandat er å støtte elevenes utvikling på veien mot å bli selvstendige samfunnsborgere og deltakere i demokratiet (Brekke M. , 2010). Men til tross for at skolen skal fremme et sett med fastsatte verdier og oppdra elevene så er det allikevel ikke slik at elevene skal bli fortalt hva de skal tenke, føle eller mene (St.meld.nr 28, 2015-2016). Ifølge St.meld. nr. 28 (2015-2016) har ikke opplæringen mål for hvilke personlige holdninger og meninger elevene skal utvikle. Dette gjelder i og for seg ikke bare i KRLE-faget, men er aktuelt også når det dreier seg om respekt som en av skolens overordnede verdier (Andreassen, Religionsdidaktikk. En innføring, 2016). Respekt er et kontroversielt og mangfoldig begrep, og sett som en del av menneskets personlighet eller som et privat anliggende kan et konkret mål om respekt i enkelte tilfeller fremstå som et paradoks. Særlig i KRLE-faget som behandler religion og livssyn, noe som kan knyttes tett opp til elevenes identitet (Skeie, 2017)

Respekt – en tillært atferd?

Som jeg presenterte tidligere kan vi skimte en tendens hos informantene til å skille mellom respekt i form av atferd i enkeltsituasjoner kontra respekt som en «noe de har inni seg» (eller personlighet, som vi nå har vært inne på). Dette er riktignok ytterpunktene, men når undervisningen skal «fremme», og elevene «vise» respekt – kan vi da nøye oss med en tilsynelatende respektfull atferd gjennom for eksempel politisk korrekthet? Dersom vi ser på respekt som utelukkende praktisk atferd behøver det ikke i denne sammenheng å være oppriktig fra informantenes ståsted. Det kan for enkelte like gjerne være snakk om en overflatisk atferd som praktiseres for å oppnå sosial status, eller en god karakter. Det behøver ikke å være slik, men ettersom flere av elevene nevnte lærerne som en de har størst respekt for og begrunnet dette med at de setter karakter så kan man jo ikke være sikker.

En av informantene hevdet for eksempel at man ikke behøver å respektere noen selv om man får det til å virke sånn. «*Alle kan jo vise respekt og virke interessert ved å lytte og jatte med i timen, men allikevel sitte og tenke noe helt annet om det*», mente informanten. Om respekt for

eksempel er noe de forbinder med elevpresentasjoner og utsagn fra lærere som «vis respekt for den som presenterer ved å følge med», eller om det er en «ekte verdi», som (Asheim 1997) kaller det kan være vanskelig å vite. Praktiserer de respekt slik de beskriver at det skal gjøres også på fritiden i diskusjoner de brenner for? Eller viser de respekt for hverandre i friminuttet til enhver tid?

Når det i pedagogisk og didaktisk sammenheng snakkes om danning og utvikling av selvstendige samfunnsborgere så velger jeg å tolke det dit hen at det er snakk om noe mer dyptgående enn bare positiv utstråling og såkalt «jating» (for å bruke informantens sine ord) i en klassesamtale. Respektbegrepet blir i styringsdokumentene fremstilt som en overordnet og sentral verdi i et demokratisk samfunn (Iversen, 2018). Nettopp derfor vil jeg anse det som merkelig dersom respekt kun skal omfatte en ønsket og tillært atferd i klasserommet uten at den trenger å være til stede i andre sammenhenger. Asheim (1997) skiller mellom «ekte» og «uekte» forhold til verdier. En verdi er «ekte» hvis verdien er nedfelt i personligheten slik at den «danner holdning» (Seljelid, 1992 s 16 ref i Asheim 1997). Selv trekker Asheim frem respekt som et eksempel på en holdning. Ifølge Seljelid (1991) er det snakk om en holdning når en verdi er integrert i personligheten og personen umiddelbart praktiserer denne verdien i en situasjon. Så en rimelig tolkning kan være at målet om respekt omfatter en grunnholdning som gjenspeiles i personens atferd.

Hvilken betydning av respektbegrepet styringsdokumentene har lagt til grunn i formålsparagrafen og i kompetansemålene har verken jeg, fagdidaktikere eller elever monopol på å forklare. Jeg vil anta at det er rimelig å gå ut ifra at det i utgangspunktet ligger en god intensjon bak respekt som et formål for faget. Det er ingen tvil om at skolen skal fremme bestemte verdier (Seljelid, 1991), men hvorvidt skolen skal pålegge elevene personlige holdninger og attpåtil vurdere dem er kontroversielt (Hodne, 2009). Det vil også bli et spørsmål om hva som skal respekteres, eller vises respekt for. Jeg vil gå videre til elevenes oppfatning av respekt som anerkjennelse og beundring.

Respekt som beundring og anerkjennelse

En annen forståelse av respekt som vi ser hos informantene er knyttet til anerkjennelse og beundring. Flere refererte til idoler og personer de ser opp til da de skulle liste opp personer de har stor respekt for. Hvis vi ser på blant annet Kant og Hegel sine definisjoner på respekt er

disse også rettet mot anerkjennelse, da spesielt anerkjennelse av menneskets verdighet (Stålsett, 2011). I denne sammenhengen handler det som selve mennesket – mennesket behøver positiv respons, for dersom denne uteblir rammes vi direkte i selvfølelsen, og det oppleves som en krenkelse og mangel på respekt, skriver Stålsett (2011).

Med utgangspunkt i synet på respekt som anerkjennelse, og «beundring» som Anniken sier, kan respekt rettet mot religion og livssyn, religiøse verdier eller menneskers tros- og livssynsoppfatninger vise seg å være tvetydig, og ikke minst kan det diskuteres. Jeg stiller meg kritisk til respekt som en særlig kompetanse i KRLE-faget da faget berører deler som kan oppleves som privat og en del av elevenes identitet (Skeie, 2017). Dersom respekt innebærer anerkjennelse og aktelse, som også store Norske leksikon og synonymordboka antyder, så vil jeg stille spørsmålstegn til hvor grensa går når det kommer til kravet om respekt. Hvem og hva har man en forpliktelse til å respektere? At enkeltmennesket skal respekteres som et autonomt vesen og rettssubjekt er det en ting, for menneskerettighetene står også sentralt i skolens verdsett. Spørsmålet blir hvordan vi skal forstå sammenhengen mellom respekt og dyp uenighet rundt for eksempel religion?

Respekt for hvem og for hva?

Andreas var en av informantene som ikke så noen selvsagt eller umiddelbar sammenheng mellom respekt og religion, eller respekt og uenighet. *«Jeg synes det er greit at andre har sin religion, men det har ikke noe med respekt å gjøre, og jeg er ikke egentlig så opptatt av hva andre mener eller tror... ... jeg kan akseptere og tolerere at muslimene tror på Allah, men jeg har ikke respekt for Allah fordi»*. Aller først finner jeg Andreas sin bruk av begrepene «akseptere» og «tolerere» interessant og vil se nærmere på sammenhengen mellom disse begrepene.

Ifølge Repstad & Tallaksen (2014) handler respekt og toleranse om holdninger til medmennesker og deres standpunkt og handlinger. De definerer ikke respektbegrepet, men bruker ordet «aksept» for å beskrive hva det vil si at elevene skal praktisere holdningene «respekt» og «toleranse» - «Å akseptere at noen er eller tenker annerledes enn en selv», er det nærmeste de gir av en definisjon på respekt (Repstad & Tallaksen, 2014 s 85). Ordene de bruker for å beskrive hvordan man «ikke viser respekt» er nedlatenhet, spydigheter og mobbing, noe som ligner på mine informanters beskrivelser respektløshet. Men er respektere,

tolerere og akseptere det samme? Og handler respekt i all hovedsak om å snakke hyggelig til hverandre? Det kan jo hende, men dersom respekt er såpass simpelt kan i hvert fall ikke jeg finne noen slående argumenter for at dette skal være en målsetting spesifikt i KRLE-faget. I opplæringsloven §3-5 presiseres det at vurderingen i orden og oppførsel omfatter elevenes evne til å vise hensyn og respekt for andre.

Det kan imidlertid godt hende at respekt innebærer en form for aksept, og at det innebærer en form for anerkjennelse. Men å si at respekt innebærer aksept og anerkjennelse er ikke det samme som å sidestille disse begrepene eller å anse dem som synonyme. Det som også kan være utfordrende er å skille mellom respekt og toleranse, slik det viste seg at Afdal (2005) sine informanter også strevde med. Lærerne han snakket med blandet begrepene sammen og brukte dem synonymt med hverandre. En del av dem hadde ulike syn på forholdet mellom begrepene. Enkelte hevdet at respekt er en større selvfølge og mer grunnleggende, og at man kan kreve respekt, men ikke toleranse. Andre hevdet det motsatte, at respekt stikker dypere. Men alt i alt opplevde han at informantene hadde større problemer med å forklare respekt enn toleranse, at de rett og slett anså det som et videre begrep (Afdal, 2005).

Det er ikke nødvendigvis slik at Andreas har rett i at respekt og religion ikke har noe med hverandre å gjøre, men sammenhengen mellom dem kan derimot diskuteres. Respekt for en trostradisjon vil si å ha en positiv grunninnstilling til den, ifølge Eidhamar (2009). Da innser man at troen er verdifull for personen man står overfor. Her anses skillet mellom respekt for mennesket og respekt for menneskets tro som kontroversielt. Tanken om å respektere mennesket, men kun tolerere livssynet kan ifølge Eidhamar fortolkes som at man ikke egentlig respekterer mennesket heller (Eidhamar, 2009). Dette kan for noen høres riktig ut, mens for andre heller usaklig. I et tidligere intervju med filosofiguru Beate Børresen hevder Børresen for eksempel bestemt at det er en stor forskjell på det å respektere en person sin rett til å mene noe, og det å respektere personens mening. «*Uavhengig av om det er snakk om religiøse, etiske eller politiske spørsmål*», hevdet hun.

I dagens kompetansemål etter tiende trinn er respektbegrepet rettet mot religioner og livssyn, og menneskers tros- og livssynsoppfatninger, ritualer, hellige gjenstander og steder (Utdanningsdirektoratet, 2015). I formålet for faget nevnes dessuten «respekt for religiøse verdier, menneskerettigheter og menneskerettighetenes etiske grunnlag». Respekt for menneskerettigheter og deres etiske grunnlag kan man tenke at faller innenfor rimelighetens grenser, men den første stiller jeg meg noe kritisk til, uten å forkaste den. Hva går inn under kategorien «religiøs verdi»? Hva kjennetegner dessuten en religiøs eller livssynsmessig

oppfatning? Behøver en religiøs verdi eller oppfatning å være god eller positiv? Vi har alle ulike oppfatninger av det meste, det være seg religion, livssyn, etikk, politikk osv. At elevene skal forholde seg saklig i situasjoner preget av dyp uenighet er ikke noe jeg forneker, men skal de respektere menneskets religion, livssyn eller oppfatning, eller skal de respektere menneskets rett til å ha den oppfatningen man har?

Respekt som «anerkjenne», «ære», «beundre» eller «hylle» som Anniken kalte det, vil kunne gjøre det komplisert å skulle kreve at elevene skal respektere menneskers tros- og livssynsoppfatninger, eller religioner og livssyn. Har vi en moralsk forpliktelse til å «ære», eller «anerkjenne» en religiøs oppfatning i seg selv? Vi kan støte på problematiske religiøse eller livssynsmessige oppfatninger rundt forbi (Andreassen, 2016), og jeg anser derfor denne målsettingen som gjenstand for diskusjon. En religiøs eller livssynsmessig oppfatning kan i utgangspunktet omfatte en forestilling om at menneskerettighetsbrudd i religionens eller livssynets navn er akseptabelt. For å sette det helt på spissen ligger det fort en religiøs oppfatning bak IS sine terrorangrep. Breivik sine terrorhandlinger 22 Juli i 2011 kan nok også ha hatt en forankring i et antireligiøst eller livssynsmessig ståsted. Jeg er klar over at dette er å dra det langt, men jeg vil allikevel si at det er et relevant poeng som bør overveies når det brukes begreper uten å definere dem, spesielt i læreplanen som er et rammeverk for opplæringen. Jeg vil derfor kritisere læreplanen for til dels upresise og mulig problematiske formuleringer av kompetansemålene som omfatter evnen til å vise respekt.

Respekt i form av anerkjennelse viser seg å kunne by på utfordringer når vi det er snakk om respekt som et mål i KRLE-faget. Bør det være et mål å respektere religion og livssyn? Hvor går grensen mellom respekt for mennesket og menneskets tro, oppfatning eller generelt ståsted? Denne utfordringen kommer spesielt tydelig frem når vi ser på kompetansemålene som omfatter elevenes evne til å «vise respekt» for religion og livssyn og for menneskers tros- og livssynsoppfatninger. For å trekke inn opplæringslovens bud om at skolen skal «vise respekt for den enkelte si overtyding...» vil denne utfordringen, eller uklarheten, også kunne dukke opp i denne sammenheng. Det vil alltid kunne komme frem uakseptable holdninger eller oppfatninger i klasserommet som strider imot menneskerettigheter. Dette er noe skolen absolutt ikke kan tolerere, og hvert fall ikke respektere (Skrunes, 2010). Slike problemstillinger viser hvor komplekst respektbegrepet er og ikke minst hvor vesentlig lærernes tolkninger av begreper og styringsdokumentene vil kunne være for vurderingsarbeidet i faget (Hodne, 2009).

Respekt som høflig og empatisk oppførsel - En trussel mot ytringsfriheten?

Som vi har sett hadde elevene faglige og konstruktive syn på uenighet i seg selv, men få ga inntrykk av at de så noen umiddelbar kobling til respekt. Andreas forteller om sin muslimske kompis fra fotballaget som han «respekterer uavhengig av hans religiøse bakgrunn eller meninger». Det virket heller ikke som at Andreas sitt bilde av halal-slakting hadde noen betydelig påvirkning på hans relasjon til kameraten sin, men i likhet med flere av informantene mine hevdet han at det beste er å la være å ta opp problemstillinger eller spørsmål man er uenige om. Spesielt knyttet til religion og livssyn. For flertallet av informantene kan det virke som at den harmoniske atmosfæren og «stemningen» trumfer behovet for å stille spørsmål og si meningene sine. Et annet eksempel er Anniken som uttrykte et syn på respekt som å ikke si imot eller kritisere andres religion, da dette kan oppleves som «sårende». Dette behøver ikke å være tilfellet selv om Andreas, Anniken og flere av de andre informantene fremstilte det slik, men det var dette inntrykket jeg fikk ut ifra forklaringene og uttalelsene deres.

Med sitt ideal om et uenighetsfellesskap anser Iversen (2018) klasserommet som en ypperlig øvingsarena for demokratisk deltakelse, og fremstiller respekt som en rammefaktor i dette fellesskapet for at det skal fungere tilfredsstillende. Samtidig kommer han med kritiske betraktninger rundt begrepet da han er opptatt av å gjøre elevene oppmerksomme på ytringsfriheten og følgene av den. Gjensidig respekt er noe Iversen (2018, 2017) anser som viktig, men «samtidig er det åpenbart at det å skjermes elever fra verdens ondskap og potensielt traumatiske inntrykk vil være å gjøre alle en bjørnetjeneste» (Iversen, 2017 s 115). Ifølge Iversen er det altså hensiktsmessig at elevene eksponeres for ubehagelige eller kritiske utsagn for at de skal rustes til å møte virkeligheten.

Videre trekker han inn Robert Jacksons klasseromsideal «safespace» som handler om trygghet i klasserommet og en atmosfære hvor alle føler det trygt å dele sine tanker og meninger (Jackson 1997). Her blir også respekt ansett som en viktig forutsetning og faktor i et klasseromsfellesskap. Dette idealet har blitt kritisert for å kunne oppfattes som en overdreven berøringsangst av vanskelige eller kontroversielle tema (Iversen, 2017). Vi så denne tendensen hos flere av mine informanter, for eksempel hos Andreas i tilfellet med hans muslimske kompis og hos Anniken som generelt er opptatt av å ikke såre andre. For Anniken

handlet respekt om å være høflig og unngå å støte andre, spesielt når det er snakk om tro eller andre standpunkter som oppleves som viktig for den man står overfor.

Poenget med respekt og trygghet i klasserommet er å fremme ytringsfriheten fremfor å true den, skriver Iversen (2018). Problemet her, slik jeg ser det, oppstår dersom idealet om respektfull oppførsel ender med å bli en slags «politisk korrekt» overflatisk atferd på utsiden og vegring for å stille kritiske spørsmål på innsiden. Trond Enger omtaler RLE-faget i sin kronikk i dagbladet fra 2012 som en «tannløs femtenåring», og åpner med følgende ingress: «kritisk holdning er et ideal for all undervisning, men tydeligvis ikke i religionsfaget». Videre skriver han at «et falskt toleranseideal» preger klasserommet, og problematiserer den ukritiske forestillingen om at alt som har med religion å gjøre er et spørsmål om tro og unndras dermed den rasjonalitet og kritikk som skolen ellers skal fremme. Enger (2012) refererer ikke selv til noen empirisk forskning som underbygger påstandene han kommer med. Vi kan imidlertid finne tegn til reservasjon mot å ta opp kontroversielle tema blant Anker og von der Lippe sine informanter. Deres studie viste at lærere selv følte en mangel på kompetanse til å integrere konfliktperspektiver i undervisningen på en god didaktisk måte (Anker & Lippe, 2016). For å kommentere Enger (2012) sine uttalelser kan det være dristig å påstå at alle klasserom preges av dette falske toleranseidealet han skriver om eller at all undervisning er ukritisk, men poenget hans om at det kritiske perspektivet også bør frem i undervisningen er ikke noe han er alene om.

Med sin vitenskapelige tilnærming til religionsundervisning taler Bengt-Ove Andreassen for at religionskritikk er og bør være en viktig del av dannelsingsprosessen. I kapittelet «religionskritikk som dannelse» i boka «dannelse i skole og lærerutdanning» skriver han at religionskritikk kan bidra til at elevene får den distansen de trenger (både fra egne og andres ståsteder) for å kunne forholde seg kritisk til mennesker og samfunn samt se andres perspektiver. Andreassen har en stor stemme i fagdidaktikken, men skriver lite om holdningsskapende arbeid og respekt i seg selv. Jeg sendte han derfor en e-post på tampen med spørsmål rettet mot hans forståelse av respekt i KRLE-fagets kontekst. På dette spørsmålet svarte han at han er kritisk til at respekt skal være en særlig kompetanse i KRLE-faget med fare for at begrepet forveksles med «æresfrykt» eller «overdreven empati», og dermed blir til hinder for en kritisk utforskning av menneskers tros- og livssynsoppfatninger, ritualer, hellige gjenstander og steder.

Andreassen sitt ståsted støtter opp om det vi har diskutert, og bunner som vi ser i hans ønske om en religionsvitenskapelig tilnærming til religionsundervisning (Andreassen, 2010).

Samtidig har hans tilnærming til religionsundervisning vært gjenstand for kritikk fra flere hold. Schjetne (2014) på sin side gjør oss oppmerksomme på at konservative religiøse elever er en utsatt gruppe, og at disse elevene vil kunne stå i en uheldig og utsatt posisjon i kritisk undervisning og diskusjoner. Schjetne (2014) fremmer identitetsbekreftende og anerkjennende undervisning med sitt multikulturalistiske perspektiv, og viser med dette en noe mer kritisk holdning til religionskritisk undervisning. Videre har Andreassen (2010) sine tanker om at «Religionskritikk i religionsundervisningen handler om å kunne identifisere hvilket perspektiv eller ståsted kritikken ytres fra.» (Andreassen, 2010 s 77) blitt kritisert av Brekke (2018) for å fokusere mer på kritikkenes bakenforliggende motiver fremfor på saken. Han stiller spørsmålsteget til dette og hevder at dette er lite sakssvarende (snarere mer forstyrrende) når formålet i utgangspunktet er å undersøke og belyse kritikkenes innhold (Brekke Ø. , 2018).

Selv frykter jeg at Andreassens ensidige fokus på kritikkenes innenfra- eller utenfra-perspektiv i seg selv vil kunne hemme elevenes kreativitet og refleksjon, og ikke nødvendigvis fremme respektfulle holdninger. La oss si at Andreas sin kritikk av Halal-slakt blir gjenstand for diskusjon i klasserommet. Slik jeg tolker Brekke (2018) sitt standpunkt vil det være viktig å undersøke innholdet i kritikken samt hvordan Halal-slakt i virkeligheten foregår, kanskje mer enn å reflektere over om Andreas sin kritikk er religiøs, sekulært eller anti-religiøs forankret. Skal vi se dette fra Iversen (2018) sitt perspektiv kan dette muligens anses som en «unødvendig kategorisering» av nasjonale eller religiøse grupper dersom man blir for fikserte på å tillegge ulike utsagn og meninger en religiøs eller livssynsmessig forankring.

I artikkelen «Hva gjør læreren når elevene krangler om religion?» hevder Aina Hammer at kritiske uttalelser og standpunkter bør undersøkes nærmere og følges opp i undervisningen. Mye religionskritikk er basert på stereotyper, fordommer og generaliseringer. Hammer påpeker derfor viktigheten av at lærerne bidrar til å gi elevene et mer nyansert og riktig bilde av religionen (Aamli, 2019). Ved uenighet er det bedre at læreren går inn i dette enn å overhøre det eller overkjøre elevene. Lærerne og lærerstudentene må trenes i å stå i ubehaget og uenigheten, mener hun. I denne omgang er det dessverre ikke rom for å gå dypere inn i tematikken rundt religionskritikk og kritisk undervisning i seg selv. Poenget er, som nevnt over, at det vil være uheldig dersom målet om respektfulle holdninger resulterer i en redsel for

å rette kritikk mot andres standpunkter, argumenter eller påstander, uavhengig av om de er religiøst forankret eller ikke (Børresen, Grimnes & Svenkerud, 2012).

Det er ikke slik at elevene skal tro at de må være utelukkende positive til religion for å prestere i KRLE-faget (Sødal & Eidhamar, 2009), slik Fancourt (2008) så en tendens til blant sine informanter. Her blir det viktig å tydeliggjøre at kritikk ikke nødvendigvis behøver å være negativt rettet, men dersom det skulle være det er det fremdeles ikke ulovlig å ytre den så lenge man nyanserer utsagnene sine, argumenterer saklig og begrunner sine påstander eller ståsteder (Børresen, 2012). «Kravet om objektiv, kritisk og pluralistisk RLE-undervisning skal sikre at elevene får balansert, saklig og mangesidig kunnskap i faget, og at de får anledning til å utvikle en spørrende holdning» (Sødal & Eidhamar, 2009 s 31).

Jeg finner det imidlertid ikke spesielt rart dersom elevene reserverer seg mot å kritisere religion direkte. Spenningen mellom respekt og ytringsfrihet kan være utfordrende, slik vi for eksempel har sett i situasjonen rundt den kjente karikaturstriden. Ytringsfrihetens rettslige og moralske grenser har lenge stått på agendaen i samfunnsdebatten. I karikaturstriden var, eller er det en tydelig kollisjon mellom muslimenes krav eller ønske om respekt for sin tro og andres rett til å ytre det de mener. Om respekt for mennesket og vern mot krenkelse trumfer ytringsfriheten i dette tilfellet er en evig diskusjon. Poenget er at verdier som respekt, ytringsfrihet og verdighet kan kollidere og i noen tilfeller ha utydelige grenseskiller (Iversen, 2018). Skillet mellom krenkelse og kritikk er nok ikke alltid like tydelig, spesielt ikke for elever. Jeg vil derfor anse det som viktig å bevisstgjøre elevene om dette slik at de lærer seg til å se og praktisere en balanse her.

Respekt – en mulig prosessverdi?

Kritisk tenkning, dialog og kreativitet i klasserommet

Iversen (2018) problematiserer tendensen han ser til at ferdighetstradisjoner blir «identitetifisert», knyttet til å «respektere» ulike kulturelle identiteter da han frykter at dette vil kunne svekke den vertikale kreativiteten i klasserommet. Den vertikale kreativiteten beskriver han som en grundig undersøkelse av tradisjoners rikdom ved å studere dem systematisk og gjennomgående (Iversen, 2018). Dersom fokus på respekt og toleranse bidrar

til å hemme kreativitet, undring og refleksjon vil dette være svært uheldig, skriver han. Iversen (2018) knytter dette til en tendens han peker på som går ut på å skape tydelige skiller mellom kulturelle, nasjonale og religiøse grupper. «Kunnskaps- og ferdighetstradisjoner preges av at nasjonale, religiøse og kulturelle grupper forsøker å samle dem i pakker, holde dem rene og gi dem merkelapper som «våre» eller «deres», skriver Iversen (2018) s 111.

For Iversen (2018) er undring og nysgjerrighet svært viktig, og han påpeker dermed et behov for å bevege oss bort fra den tradisjonelle ideen om at et fellesskap er basert på felles verdier samt at grenseskillene mellom ulike nasjoner og kulturer er tydelige og bastante. Som vi ser er det ulike sider ved respektbegrepet som i enkelte tilfeller kan bidra til diskusjon innenfor KRLE-faget. Iversen (2018) har i utgangspunktet ikke en klar mening om respekt i seg selv, men påpeker at det er viktig i samhandling med andre mennesker. Ut ifra dette kan et rimelig perspektiv på respekt handle om en holdning i en samtale, ettersom begrepet står tett forbundet med dialog (Utdanningsdirektoratet, 2015).

Dersom vi ser nærmere på Iversen (2018, 2017) sitt skille mellom substansielle verdier og prosessverdier kan vi for eksempel forsøke å se på respekt som den siste av disse to. En prosessverdi er det Iversen (2017) omtaler som en slags «spilleregulering» i diskusjoner rundt ulike emner det er uenighet om. Ser vi respekt som en prosessverdi er det mulig å koble dette til for eksempel filosofisk samtale i KRLE-undervisningen. Den filosofiske samtalen som en aktivitet i klasserommet kan bidra til undring, økt refleksjonsevne og kritisk sans. Denne arbeidsmåten inkluderer alle og bidrar til øvelse i argumentasjon, kritisk tenkning og gjensidig respekt (Børresen, Grimnes & Svenkerud, 2012). Som Hammer & Schanke (2018) skriver er kritisk tenkning en ferdighet som står sentralt i styringsdokumentene. Som flere av deres informanter hevder i intervjuene skal kritisk undervisning fremme respekt. Ifølge mine egne informanter er respekt også en forutsetning for at kritikk og motsigelse skal anses som berettiget og rimelig. Respekt kan dermed anses som en forutsetning for og et mulig utfall av kritisk undervisning (Hammer & Schanke, 2018). For å utdype dette påpeker flere av mine informanter at det å kritisere andre kan være å vise respekt, dersom man snakker til personen man står overfor på en saklig og ryddig måte. Ifølge Børresen, Grimnes og Svenkerud (2012) er det å kritisere andre et tegn på respekt, da dette er det motsatte av likegyldighet, og behøver ikke nødvendigvis å være behagelig. Hennes standpunkt ligner på det Kjetil sier; «*hvis man motsier noen så betyr det at du har hørt på personen og at du gidder å engasjere deg...*».

Gjennom trening i diskusjon og argumentasjon vil elevene kunne øve seg til å skille mellom sak og person, og dette vil kunne bidra til å la elevene erfare at det til tider kan være

utfordrende å skille mellom kritikk og krenkelse. Som vi så i ste kan det oppstå situasjoner eller problemstillinger der grensene mellom respekt og ytringsfrihet kan bli uklare. I slike tilfeller vil det være nødvendig å trene elevene i å oppnå balansen mellom å ytre meningene sine, og samtidig opprettholde respekt for Den andre ved å begrunne argumentene sine og holde seg til saken (Børresen & Malmhøster, La barna filosofere, 2003).

Som Iversen (2018) skriver kan Arne Næss sine saklighetsnormer være nyttige retningslinjer for trening i argumentasjon. Jeg tenker selv at disse normene kan være gunstige rammer for elevene når de skal trenes i dialogiske ferdigheter. Næss (1975) lister opp seks ulike tendenser som bør unngås i en diskusjon:

1. Unngå tendensiøst utenomsnakk.
2. Unngå tendensiøse gjengivelser
3. Unngå tendensiøs flertydighet
4. Unngå tendensiøs bruk av stråmenn
5. Unngå tendensiøse originalfremstillinger
6. Unngå tendensiøse tilberedelser av innlegg

Arne Næss sin saklighetslære kan ikke nødvendigvis overføres direkte til skolen tatt i betraktning av elevenes aldersgruppe. Som Iversen (2018) påpeker kan de derimot være overordnede retningslinjer, og enkelte av punktene kan forenkles og være hensiktsmessige som regler i for eksempel en filosofisk samtale (Børresen, Grimnes & Svenkerud, 2012). For å kommentere et par av disse normene handler den første om å unngå usaklige argumenter som ikke søker å kritisere motpartens standpunkt eller utsagn i seg selv (Næss, 1975).

Utenomsnakk kan for eksempel være å påstå at motparten har hatt et konkret motiv for argumentet sitt, eller forsøke å forklare hvor argumentet kommer fra. Her kan det for eksempel være snakk om å påstå at en person mener noe «fordi han eller hun er kristen», eller «fordi hun er imot muslimer». Dette kan i og for seg minne om Brekke (2018) sin kritikk av Andreassen (2010) som viser et tilsynelatende fokus på religionskritikkens (religiøse, livssynsmessige eller ateistiske) forankring. Videre bør elevene trenes i å uttrykke seg mest mulig presist og «unngå tendensiøse tilberedelser av innlegg». Den siste vil si å være forsiktige med kroppsspråk, ironi, sarkasme, overdrivelser eller unødvendige skjellsord (Næss, 1975). Dersom respekt kan sees som en holdning og kompetanse knyttet til dialogiske ferdigheter vil jeg anse det som en rimelig målsetting i faget.

I forbindelse med respekt som en holdning knyttet til dialog og samhandling står også kunnskap sentralt. Kunnskap anses som en av de tre dimensjonene som en holdning består av, og blir generelt omtalt som viktig i det holdningsskapende arbeidet i faget (Eidhamar, 2009).

Eidhamar (2009) hevder at respekt kommer med kunnskap og forståelse. Funnene mine ga som sagt inntrykk av at respekt knyttes tett opp til relasjoner og bekjentskaper. Dette kan indikere at kunnskap kan medføre trygghet og dermed motvirke fordommer, slik Andreas sier. For å overføre dette til dialogisk kompetanse vil bakgrunnskunnskap kunne forsterke argumenter, og som Hauge (2014) skriver bidra til å forme og endre holdninger. Om ikke kunnskap i seg selv resulterer i en positiv holdning eller endring av et standpunkt kan det bidra til mer gjennomtenkte og holdbare argumenter samt dypere refleksjoner i faget. Dette vil være en viktig forutsetning for og bidrag til utvikling av respektfulle holdninger (Eidhamar, 2009; Børresen & Malmhester, 2003).

Er respekt en målbar kompetanse?

Å vurdere respekt som en målsetting i KRLE-faget reiser spørsmålet om hvorvidt slike holdninger kan vurderes objektivt. Finnes det for eksempel noen konkrete vurderingskriterier som vil være presise nok til å vurdere elevenes evne til «å vise respekt»? Først og fremst vil jeg igjen påpeke at respektbegrepet i seg selv, som et stort og komplekst begrep, kan oppleves som vanskelig å måle (Lied & Lied, 2010). Vi ser at elevenes perspektiver går inn i hverandre, men samtidig skiller seg fra hverandre. Det kan også hende at respektbegrepet forstås og brukes forskjellig blant lærere. Vi så ulike perspektiver på oppfatninger av kritisk undervisning i KRLE blant Hammer og Schanke (2018) sine informanter. Ikke minst hadde de ulike begrunnelser for hvorfor kritisk undervisning skal finne sted i KRLE-faget. Dette vil også kunne være tilfellet når det er snakk om respekt som en verdi og en holdning i faget. Her vil KRLE-læreren sitte i en posisjon hvor han eller hun har stor definisjonsmakt. I denne sammenheng kan vurdering i elevenes evne til å vise respekt vise seg å være utfordrende og problematisk (Eidhamar, 2009).

Videre bidrar det faktum at respekt kan tolkes forskjellig at vurderingen blir mer komplisert. Anker (2011) konstituerer for eksempel en interessant sammenheng mellom lærernes oppfatning av og elevenes syn på respekt. Det viste seg for eksempel at brudd på regler, som gjerne anses som respektløst fra lærerens ståsted, derimot kunne medføre økt respekt hos medelever. At forståelsen av respekt hos voksne kan skille seg fra barn og ungdoms oppfatning og praksis av det kan gjøre det komplisert når man snakker om respekt som en

faglig kompetanse (Anker, 2011). Dersom oppfatningen av respekt avhenger av utviklingsstadiet eller rett og slett oppleves forskjellig blant ulike kulturer, religioner eller sosiale arenaer vil jeg heller ikke se det som problemfritt å snakke om respekt som et mål i skolen.

I Nicolaisen (2013) sine undersøkelser av hindubarns erfaringer med religions- og livssynsundervisning i den norske skolen kommer det frem at hindubarna er lært opp til å respektere Gud. Nicolaisens informanter fremhevet også respekt som et grunnleggende element i samhandling med andre, og var opptatte av at de selv har respekt for andre. Samtidig var det flere som påpekte at «andre» ikke viste tilsvarende respekt for hinduene. Ifølge Nicolaisen (2013) forventer også hindubarn at andre, inkludert lærerne, også skal vise respekt for Gud. Respektbegrepet blir ikke utdypet nærmere i avhandlingen, men Nicolaisen (2013) sin tolkning av informanten var at respekt fra læreren først og fremst handlet om å kjenne til mangfoldet av guder og ikke blande dem sammen (Nicolaisen, 2013). Respekt kan som vi ser i praksis tolkes som et uttrykk for aktelse og ære i religiøs sammenheng, men som en form for aksepterende holdning i en annen. Dette kan medføre utfordringer i KRLE-faget, ettersom at det her behandles emner knyttet til personlighet og identitet. I kontekst til religion og livssyn kan respekt brått bli et privat anliggende, og betydningen man legger i det kan variere (Nicolaisen, 2013).

Lied og Lied (2010) foreslår å unngå vektlegging av holdningsmålene i sluttvurderingen, og heller vektlegge dette i en underveisvurdering i faget. Å «droppe» å ta stilling til kompetansemål i læreplanen strider imot opplæringslovens bud om at alle kompetansemål skal være gjenstand for vurdering i faget. Dersom vi ser bort ifra respekt som et aktivt begrep i form av anerkjennelse eller som en personlig verdi kan det, slik vi så i ste, også knyttes til dialogiske ferdigheter. Da kan vi, som vi har sett, argumentere for at respekt *kan* være en målbar kompetanse, eller rett og slett være et mål i og for faget. Som Repstad og Tallaksen (2014) foreslår kan holdningsmålene vurderes gjennom elevenes evne til å argumentere saklig, begrunne påstandene sine og med dette samtidig vise kunnskap om ulike tema knyttet til religion og livssyn.

Hvorvidt elevenes holdninger, eller i dette tilfelle evne til å vise respekt, skal vurderes direkte er en egen diskusjon, poenget er at det kan være utfordrende og at vurderingskriteriene ikke er forhåndsgitte. Et viktig funn hos Nigel Fancourt (2008) var at elevenes evne til å vurdere hvorvidt de viste respekt samt vurdering av egen utvikling mot å bli «mer respektfulle» var reflektert og konstruktiv (Fancourt, 2008). Samtidig viste det seg at kriteriene for vurdering i

faget opplevdes som uklare, og en av Fancourts konklusjoner var derfor at elevenes selvvrdering av egne holdninger bør ta en større plass i undervisningen. Å vurdere elevenes evne til å vise respekt kan som vi har sett knyttes opp til muntlig kompetanse, men mennesker kan fremdeles ha ulike syn på hva som er respektfull atferd og hva som ikke er det (Anker, 2011). Målet om respekt i KRLE-planen har i dag en sentral plass i faget som et kompetansemål, og skal dermed ifølge opplæringsloven være med på å påvirke den endelige karakteren. Vi kan diskutere hvorvidt elever kan trekkes eller løftes i karakter basert på holdninger de viser i timen, noe fagdidaktikken ikke går inn i, men nevner som sentrale spørsmål (Sødal, 2009).

Oppsummering

Alt i alt har informantenes perspektiver gjort meg oppmerksom på at respekt som målsetting ikke nødvendigvis er klokkeklart. utfordringene som dukker opp kan hovedsakelig knyttes til tre ulike perspektiver. Først og fremst kan målet om respekt (sett som en personlig verdi) anses som et paradoks da faget behandler emner som kan knyttes tett opp mot personlighet og identitet (Skeie, 2017). Her kan det oppstå en kollisjon mellom elevenes rett til selvbestemmelse og autonomi, og skolens oppdragelsesmandat. Det andre rådende perspektivet på respekt blant informantene mine handlet om å anerkjenne og se «å se opp til» andre. Respekt kan, relatert til anerkjennelse, anses som en mindre tydelig målsetting i KRLE. Særlig når målet om respekt er rettet direkte mot religioner og livssyn, eller «religiøse verdier». Dette reiser spørsmål om hvorvidt vi har en moralsk forpliktelse til å respektere andres tro, livssyn eller generelle ståsteder. Videre er informantenes vektlegging av empatisk og høflig atferd muligens det jeg oppfatter som den største utfordringen i KRLE-undervisningen. Her er det nødvendig å tydeliggjøre for elevene at kritikk ikke nødvendigvis er respektløst, og at respekt derimot kan oppnås gjennom nettopp dette (Børresen & Malmhøster, 2003). Ytringsfriheten er en sentral verdi som skolen skal fremme (Utdanningsdirektoratet, 2016).

Et argument for at respekt kan eller bør være en målsetting i KRLE kan rettes mot respekt som en prosessverdi i form av konkrete regler for samtale, slik som i den filosofiske samtalen (Børresen, Grimnes & Svenkerud, 2012). Typiske forhåndsbestemte regler for en filosofisk samtale er for eksempel å lytte, ta stilling, holde seg til saken og begrunne påstander og ståsteder. Arne Næss sine saklighetsnormer kan også forenkles og brukes i denne sammenheng (Iversen, 2018). Respekt som en holdning knyttet til muntlige ferdigheter vil

være målbar i større grad enn respekt som anerkjennelse i seg selv. Respektbegrepet er mangesidig og kan synes å *innebære* flere elementer – blant annet anerkjennelse (Stålsett, 2011). Hvorvidt det er eller bare innebærer anerkjennelse er nok kontroversielt, men slik det fremstilles i den norske ordboken er dette synonymt. Det vil alt i alt være nødvendig å presisere hvilken side av respektbegrepet som skal fremmes og arbeides med i skolen, og at grensen mellom kritikk og krenkelse tydeliggjøres gjennom undervisningen i form av strukturert trening.

Fremtidens utsikter – ny læreplan i vente

Slik vi har sett har respekt en sentral plass i dagens læreplan, og er en del av kompetansemålene (Utdanningsdirektoratet, 2017; 2015). I utkastet til den nye læreplanen vi har i vente ser begrepet ut til å ha fått en noe mindre tydelig rolle, men er allikevel ikke helt borte. I formålet for faget uttrykkes «respekt for hverandre uavhengig av kulturell, sosial, religiøs eller livssynsmessig bakgrunn» (Utdanningsdirektoratet, 2018). I kompetansemålene etter 4. trinn har det blitt innført et forslag til kompetansemål: «forstå og presentere hva menneskerettighetene innebærer for forståelsen av menneskeverd, respekt og toleranse». Kompetansemålene rettet mot elevenes evne til å vise respekt i praksis er derimot fjernet.

Respektbegrepet står allikevel sentralt som en verdi i faget og i opplæringen slik det fremdeles står i opplæringsloven §2-4. Undervisninga i kristendom, religion, livssyn og etikk skal bidra til forståing, respekt og evne til dialog mellom menneske med ulike oppfatning av trudoms- og livssynsspørsmål. Jeg finner ikke utkastet til den nye KRLE-planen som like kritikkverdig ettersom at kjerneelementene er tydeligere formulerte. For eksempel knyttes mangfoldkompetanse til konkrete ferdigheter som «å kunne ta andres perspektiver», og «å kunne forholde seg til spørsmål det er dyp uenighet om». Samtidig er ikke nødvendigvis «å forholde seg til spørsmål det er dyp uenighet om» så presist som det kunne ha vært. Jeg tror derimot dette kunne vært tjent med å bli omformulert til noe sånt som «å kunne forholde seg saklig eller kritisk til spørsmål det er dyp uenighet om». Uavhengig av om denne planen blir fremtiden eller ikke vil jeg definitivt ta med meg lærdommen og erfaringene fra dette prosjektet.

Konklusjon og veien videre

Basert på elevenes oppfatninger og refleksjoner rundt respektbegrepet har jeg forsøkt å sette begrepet i kontekst til KRLE-faget og vurdere respekt som et mål for opplæringen. Informantenes ulike beskrivelser av respektbegrepet har vist at respekt i praksis kan tolkes ulikt og vinkles forskjellig. Perspektivene som kom frem i undersøkelsene belyste utfordringer knyttet til respektbegrepet i KRLE og medførte et kritisk blikk på respekt som et mål i faget. Som jeg nevnte innledningsvis er spørsmålet om hvorvidt respekt kan og bør være et mål med KRLE-faget kontroversielt, og det vil dermed være vanskelig å ta et konkret standpunkt.

Elevenes perspektiver har ikke kunnet besvare problemstillingen, men bidratt til å gjøre oss oppmerksomme på nødvendige avklaringer og betraktninger som bør til for at respekt skal kunne være en målsetting. For det første er det ikke nødvendigvis selvsagt at elevene skal bli prakket på ulike meninger og standpunkter dersom det er snakk om personlige holdninger eller emner som kan anses som private (Andreassen, 2016; Skeie, 2017). Videre er det viktig at elevene gjøres oppmerksomme på at respekt er viktig i form av anerkjennelse av menneskers verdighet og rett til å mene det de mener, men at argumenter eller standpunkter derimot ikke nødvendigvis er likeverdige (Næss, 1975). Ytringsfriheten er en menneskerettighet som ikke må undergraves, samtidig som at påstander og argumenter må begrunnes og være saklige for at kritikken skal være berettiget (Børresen, 2012; Børresen & Malmhester, 2003). Et mulig argument for at respekt hører hjemme som en målsetting i KRLE kan for eksempel være at begrepet knyttes til muntlig kompetanse som saklighet, argumentasjon og evnen til å lytte (Børresen, Grimnes & Svenkerud 2012).

Når det gjelder anerkjennelse er det også viktig å avklare hvem og hva som har krav på anerkjennelse, og dermed hvem og hva vi er forpliktet til å respektere. Det råder delte meninger om hvorvidt vi er forpliktet til å anerkjenne religion, livssyn, religiøse verdier eller oppfatninger i seg selv. Etter min mening bør det i det hele tatt foreligge mer presise definisjoner og avklaringer av begrepet i rammeverket for opplæringen. Selv frykter jeg at mangel på refleksjoner rundt respektbegrepets funksjon og rolle i faget kan resultere i et uklart oppdragelsesmandat, og i verste fall at lærerne ikke tar stilling til det i praksis. I denne sammenheng kunne jeg ved en senere anledning tenkt meg å undersøke nærmere hvordan lærere forstår respekt og hvordan de eventuelt arbeider mot en slik målsetting gjennom

holdningsskapende arbeid. Mangel på refleksjoner rundt holdningsskapende arbeid og respekt ser jeg på som problematisk.

Videre bør det utarbeides klarere vurderingskriterier dersom respekt skal være et kompetansemål (Fancourt, 2008). I utkast til ny læreplan i KRLE er kompetansemålene etter 10 trinn som omfatter respekt fjernet. Derimot skal elevene, ifølge utkastet, allerede etter 4 trinn kunne forstå og presentere hva menneskerettighetene innebærer for forståelsen av menneskeverd, respekt og toleranse (Utdanningsdirektoratet, 2018). Det er mulig at dette kompetansemålet kan være noe avansert for alderstrinnet det er oppført under, men dersom lærerne griper sjansen kan arbeid mot dette målet legge et solid grunnlag for demokratiske ferdigheter og bidra til å fremme ytringsfrihet og kritisk tenkning i klasserommet (Iversen, 2018).

Litteratur

- Aamli, K. (2019, Mars 19). *forskning.no*. Hentet fra <https://forskning.no/oslomet-partner-religion/hva-gjor-laereren-nar-elevene-krangler-om-religion/1311798>
- Afdal, G. (2005). Tolerance and Curriculum. Conceptions of tolerance in the multicultural unitary Norwegian compulsory school (Doktoravhandling). Det teologiske menighetsfakultet, Oslo
- Andreassen, B. (2008). Et ordinært fag i særklasse. En analyse av fagdidaktiske perspektiver i innføringsbøker i religionsdidaktikk (Doktoravhandling). Universitetet i Tromsø
- Andreassen, B.-O. (2010). Religionskritikk som dannelse. I M. Brekke, *Dannelse i skole og lærerutdanning* (ss. 64-79). Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Andreassen, B.-O. (2016). *Religionsdidaktikk. En innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Anker, T. (2014). Det handlende menneske og fortellingens etiske potensial. I G. Afdal, Å. Røthing, & E. Schjetne, *Empirisk etikk* (ss. 125-140). Oslo: Cappelen Damm AS.
- Anker, T. (2011). Respect and Disrespect. Social practices in a Norwegian multicultural school (Doktoravhandling). Det teologiske menighetsfakultet, Oslo
- Anker, T., & Lippe, M. v. (2016). Tid for terror. Lærerens håndtering av kontroversielle spørsmål i skolens religions- og livssynsundervisning. *Prismet*, ss. 261-272.
- Asheim, I. (1997). *Hva betyr holdninger?* Tano Aschehoug.
- Brekke, M. (2010). *Dannelse i skole og lærerutdanning*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brekke, Ø. (2018). Religionskritikk i klasserommet. *Prismet*, ss. 107-131.
- Brinkman, S., & Kvale, S. (2015). *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Gyldendal akademisk.
- Børresen, B., & Malmhøst, B. (2003). *La barna filosofere*. Oslo: Høyskoleforlaget.
- Børresen, B., Grimnes, L., & Svenkerud, S. (2012). *Muntlig kompetanse*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Christoffersen, L., & Johannessen, A. (2012). *Forskningsmetode for lærerutdanningene*. Oslo: Abstrakt forlag AS.
- Dillon, R. S. (2018, Februar 18). *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Hentet fra <https://plato.stanford.edu/entries/respect/>
- Eidhamar, L. G. (2009). Formidling av holdninger i religions- og livssynsundervisningen. I H. K. Sødal, *Religions- og livssynsdidaktikk* (ss. 105-109). Kristiansand: Høyskoleforlaget AS.
- Engelsen, B. U. (2015). *Kan læring planlegges?* Oslo: Gyldendal akademisk.

Fancourt, N., P., M. (2008). *Self-Assessment in Religious Education* (Doktoravhandling). University of Warwick.

Feinberg, J. (1973). Some Conjectures about the Concept of Respect. *Journal of Social.*

Foros, P. B., & Vetlesen, A. J. (2015). *Angsten for oppdragelse*. Universitetsforlaget.

Gravem, P. (2004). *KRL - et fag for alle? KRL-faget som svar på utfordringer i en flerkulturell enhetsskole*. Vallset: Oplandske Bokforlag.

Gundersen, D. (2019, Januar 29). *Store Norske Leksikon*. Hentet fra <https://snl.no/respekt>

Halvorsen, E. M. (2005). *verdier og skole*. Oslo: Fagbokforlaget.

Hammer, A., & Schanke, Å. J. (2018). Kritisk undervisning i KRLE. *Prismet*, ss. 181-198.

Hauge, A.-M. (2014). *Den felleskulturelle skolen*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hellevik, O. (2001). Ungdommens verdisyn - livsfase- eller generasjonsbetinget? *Tidsskrift for ungdomsforskning*, ss. 45-68.

Hodne, H. (2009). RLE - mål og utfordringer. I H. K. Sødal, *Religions- og livssynsdidaktikk* (ss. 77-92). Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Honneth, Axel (2008). *Kamp om anerkjennelse*. Om de sosiale konfliktenes moralske grammatikk. Oversatt av Lars Holm-Hansen. Oslo, Pax.

Iversen, L. L. (2017). Uenighetsfellesskap: Kan skolen være et treningsrom for offentlig uenighet? I M. v. Lippe, & S. Undheim, *Religion i skolen* (ss. 101-115). Oslo: Universitetsforlaget.

Iversen, L. L. (2018). *Uenighetsfellesskap*. Oslo: Universitetsforlaget.

Jackson, R. (2011). The interpretive approach as a research tool: inside the REDCO project.

Kant, Immanuel (1959). *Foundations of the Metaphysics of Morals*, Indianapolis: Bobbs-Merrill Company.

Kunnskapsdepartementet. (2018, 01 01). Opplæringsloven. Hentet 09.05.19 fra Lovdata.no: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61>

kunnskapsløftet, L. f. (2006). Hentet fra <https://www.udir.no/kl06/RLE1-02/Hele/Kompetansemaal/etter-10.-arstrinn>

Leseth, A. B., & Tellmann, S. M. (2018). *Hvordan lese kvalitativ forskning?* Oslo: Cappelen Damm AS.

Lied, L. I., & Lied, S. (2010). Vurdering i RLE. I S. Dobson, & R. Engh, *Vurdering for læring i fag* (ss. 124-135). Kristiansand: Høyskolelaget AS.

- Lied, S. (2009). Mangfold i det livstolkingsplurale norske klasserommet. *Acta Didactica Norge*, ss. 1-23.
- Lied, S., & Lied, I. (2010). Vurdering i RLE. I S. Dobson, & R. Engh, *Vurdering for læring i fag* (ss. 124-135). Kristiansand: Høgskoleforlaget.
- Lippe, M. v., & Undheim, S. (2017). *Religion i skolen, didaktiske perspektiver på religions- og livssynsfaget*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nicolaisen, T. (2013a). Hindubarn i grunnskolens religions- og livssynsundervisning: egegjøring, andregjøring og normalitet. (Doktorgradsavhandling, Det teologiske fakultet-Universitetet i Oslo). Hentet fra <https://http://www.duo.uio.no/bitstream/handle/10852/34852/dravhandlingnicolaisen.pdf?sequence=1>
- Næss, A. (1975). *En del elementære logiske emner*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Opdal, P. M. (2010). Dannelsesbegrepet som fundamentalbegrep. I M. Brekke, *Dannelse i skole og lærerutdanning* (ss. 18-28). Oslo: Universitetsforlaget AS.
- Repstad, K., & Tallaksen, I. M. (2014). *Praktisk fagdidaktikk for religionsfagene*. Cappelen Damm AS.
- Respekt (2009). I Store norske leksikon. Hentet 03.04.2019 fra URL: <http://snl.no/respekt>
- Schjetne, E. (2014). «Kritisk blikk på kritikk. Religionskritikk som balansekunst i den offentlige skolen.» I (Vol. Kap. 9, pp. 153–176). [Oslo]: Cappelen Damm akademisk.
- Seljelid. (1991). *Verdiforddling i hjem og skole: verdier, holdninger, normer, pluss- og minuskoler*. Hamar: Kapere forlag.
- Skeie, G. (2017). Kan og bør religionsfaget bidra til personlig utvikling? I M. v. Lippe, & S. Undheim, *Religion i skolen* (ss. 117-127).
- Skrunes, N. (2010). Toleranselæring - et læringsmål i læreplaner og i lærebøker for RLE-faget. I B. Afset, K. Hatlebrekke, & H. V. Kleive, *Kunnskap til hva? om religion i skolen* (ss. 145-166). Oslo: Akademika forlag.
- Stortingsforhandlinger. Meld. St. 28 (2015–2016) Fag – Fordypning – Forståelse — En fornyelse av Kunnskapsløftet**
- Stålsett, S. (2011). *Respekt*. Pax forlag.
- Sødal, H. K. (2014). *Religions- og livssynsdidaktikk, en innføring*. Kristiansand : Høgskoleforlaget AS.
- Utdanningsdirektoratet. (2015). Læreplan i kristendom, religion, livssyn og etikk (KRLE). Hentet 29.04.19 fra: <https://www.udir.no/kl06/RLE1-02>
- Utdanningsdirektoratet. (2017). Overordnet del av læreplanverket. Hentet 29.04.19 frå: <https://www.>

regjeringen.no/contentassets/37f2f7e1850046a0a3f676fd45851384/overordnetdel---verdier-og-prinsipper-for-grunnopplaringen.pdf

Utdanningsdirektoratet. (2018). 1. Siste utkast til kjerneelementer i KRLE og religion og etikk / KRLE og religion og etikk samisk. Hentet 04.04.2019 fra udir.no:
<https://hoering.udir.no/Hoering/v2/197?notaId=354>

Utdanningsforbundet. (2012). Hentet fra
<https://www.utdanningsforbundet.no/larerhverdagen/profesjonsetikk/om-profesjonsetikk/larerprofesjonens-etiske-plattform/>

Vogt, K. (2013). *Hva er Islam?* Oslo: Universitetsforlaget.

Vedlegg

Vedlegg 1: Undervisningsopplegg - Respekt og uenighet

Oppvarming

Svar utfyllende på spørsmålene under, og husk å begrunne svarene dine:

- 1) Skriv ned det første du tenker på når du hører ordet «respekt»?

- 2) Fortell om en situasjon hvor du opplevde at noen var respektløse mot deg. Hvem var denne personen? (eks: foreldre, god venn, en bekjent, en fremmed).

- 3) Nevn tre personer du har stor respekt for og begrunn svaret.

Gruppearbeid:

Les påstandene under nøye

Diskuter påstandene hver for seg. Er dere enige eller uenige? Begrunn svarene deres og skriv stikkord på arket. Bruk eksempler når dere diskuterer.

Det er enklest å vise respekt for en person man er enig med.

Å motsi andre er å vise respekt.

Refleksjonsoppgaver

Besvar oppgavene under. Det er viktig at du er tydelig og skriver alt du tenker:

- 1) Forklar med dine egne ord hvordan du «viser respekt» for noen.

Frida forteller foreldrene sine at hun «har mye respekt» i vennegjengen.

- 2) Forklar med dine egne ord hva du tror Frida mener og hvorfor.

- 3) Hvis det finnes en situasjon der du synes det kan være positivt å være uenige, fortell. Hvis ikke, forklar hvorfor.

Vedlegg 2 - informasjonsskriv

Forespørsel om deltakelse i forskningsprosjekt

Dette er et spørsmål til deg om å delta i et forskningsprosjekt hvor formålet er å finne ut hvordan informantene forstår respektbegrepet, både generelt og i en konkret kontekst. I dette

skrivet gir vi deg informasjon om målene for prosjektet og hva deltakelse vil innebære for deg.

Formål med undersøkelsen:

Formålet med undersøkelsene er å undersøke hvordan du og dine medelever forstår begrepet respekt. Opplegget vil bestå av gruppearbeid og besvarelse av spørsmål knyttet til respekt.

Hvem er ansvarlig for forskningsprosjektet?

Storbyuniversitetet Oslomet er ansvarlige for prosjektet.

Hvorfor får du spørsmål om å delta?

Utvalgene er trukket ut ifra følgende kriterier:

Du går i 10 klasse

Faglæreren din har fagkompetanse på minimum 60 studiepoeng i KRLE og har minst 4 års erfaring med undervisning i faget.

Hva innebærer det for deg å delta?

Undersøkelsen omfatter to undervisningstimer i KRLE-faget. Opplegget er en filosofisk klasesamtale hvor klassen din diskuterer ulike påstander om forskningsemnet (for eksempel: «Man må være enige for å vise respekt for hverandre»). Opplegget gjennomføres av faglæreren din. Jeg (forskeren) tar lydopptak av deler av undervisningsøkten dersom du samtykker, og samler inn loggarket du har fylt ut på slutten av timen. Loggarket inneholder spørsmål rundt tema respekt og de påstandene som har blitt diskutert i klassen. Ved behov kan det hende jeg spør deg om du kan utdype det du har skrevet i et gruppeintervju. Spørsmålene er ikke planlagt på forhånd, men dersom du eller foreldrene dine ønsker det kan jeg legge frem nærmere informasjon.

Det er frivillig å delta

Det er frivillig å delta i prosjektet. Hvis du velger å delta, kan du når som helst trekke deg

uten å oppgi grunn. Alle opplysninger om deg vil bli anonymisert. Det vil ikke ha noen negative konsekvenser for deg hvis du ikke vil delta eller senere velger å trekke deg.

Utdyp dette hvis utvalget står i avhengighetsforhold til den som spør. F.eks. «Det vil ikke påvirke din behandling ved sykehuset / ditt forhold til skolen/lærer, arbeidsplassen/arbeidsgiver etc.(..)»

Ditt personvern – hvordan vi oppbevarer og bruker dine opplysninger

Vi vil bare bruke opplysningene om deg til formålene vi har fortalt om i dette skrivet. Vi behandler opplysningene konfidensielt og i samsvar med personvernregelverket.

Det er kun meg (forskeren) og veilederne mine, Heidi Hansen Tømmerås og Øystein Brekke som vil ha tilgang til lydopptaket. Navnet ditt vil erstattes med en kode som lagres på en navneliste adskilt fra øvrige data. Navnet ditt vil altså ikke komme frem i oppgaven.

Datamaterialet vil kun oppbevares på kameraet og slettes etter at prosjektet er ferdigstilt.

Hva skjer med opplysningene dine når vi avslutter forskningsprosjektet?

Prosjektet skal etter planen avsluttes 15.06.18, og fra denne dato slettes videoopptaket fra undervisningsøkten samt lydopptak av gruppeintervju.

Dine rettigheter

Så lenge du kan identifiseres i datamaterialet, har du rett til:

innsyn i hvilke personopplysninger som er registrert om deg,

å få rettet personopplysninger om deg,

få slettet personopplysninger om deg,

få utlevert en kopi av dine personopplysninger (dataportabilitet), og

å sende klage til personvernombudet eller Datatilsynet om behandlingen av dine personopplysninger.

Hva gir oss rett til å behandle personopplysninger om deg?

Vi behandler opplysninger om deg basert på ditt samtykke.

På oppdrag fra Storbyuniversitetet Oslomet har NSD – Norsk senter for forskningsdata AS vurdert at behandlingen av personopplysninger i dette prosjektet er i samsvar med personvernregelverket.

Hvor kan jeg finne ut mer?

Hvis du har spørsmål til studien, eller ønsker å benytte deg av dine rettigheter, ta kontakt med:

Storbyuniversitetet Oslomet ved Heidi Hansen Tømmerås, Heidi-Hansen.Tommeras@oslomet.no, 92229165.

Vårt personvernombud: *Ingrid S Jacobsen* 67235534 ingrid.Jacobsen@oslomet.no.

NSD – Norsk senter for forskningsdata AS, på epost (personverntjenester@nsd.no) eller telefon: 55 58 21 17.

Med vennlig hilsen

Victoria Smette (student)

victoriasmette@gmail.com

90826414

Heidi Hansen Tømmerås (veileder)

Heidi-Hansen.Tommeras@oslomet.no

92229165

Samtykkeerklæring

Jeg har mottatt og forstått informasjon om prosjektet, og har fått anledning til å stille spørsmål. Jeg samtykker til:

å delta i en undervisningsøkt med lydopptak.

å delta i en gruppesamtale dersom jeg blir spurt om det, og at det blir tatt lydopptak av samtalen.

Jeg samtykker til at mine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet, ca. 15.06-19

(Signert av prosjektdeltaker, dato)

Jeg samtykker til at barnet mitt sine opplysninger behandles frem til prosjektet er avsluttet, ca 15/6-19

(Signert av prosjektdeltakers foresatte, dato)

Vedlegg 3: Godkjenning av prosjektet fra NSD

NSD sin vurdering

Prosjekttittel

Respekt og Uenighet

Referansenummer

780842

Registrert

21.09.2018 av victoria smette - victoriasmette@gmail.com

Behandlingsansvarlig institusjon

OsloMet - storbyuniversitetet / Fakultet for lærerutdanning og internasjonale studier / Institutt for grunnskole- og faglærerutdanning

Prosjektansvarlig (vitenskapelig ansatt/veileder eller stipendiat)

Heidi Hansen Tømmerås, Heidi-Hansen.Tommeras@oslomet.no, tlf: 92229165

Type prosjekt

Studentprosjekt, masterstudium

Kontaktinformasjon, student

Victoria Smette, victoria.adele@hotmail.com, tlf: 90826414

Prosjektperiode

10.09.2018 - 15.06.2019

Status

28.11.2018 - Vurdert

Vurdering (1)

28.11.2018 - Vurdert

Det er vår vurdering at behandlingen av personopplysninger i prosjektet vil være i samsvar med personvernlovgivningen så fremt den gjennomføres i tråd med det som er dokumentert i meldeskjemaet med vedlegg den 28.11.18, samt i meldingsdialogen mellom innmelder og NSD. Behandlingen kan starte.

MELD ENDRINGER

Dersom behandlingen av personopplysninger endrer seg, kan det være nødvendig å melde dette til NSD ved å oppdatere meldeskjemaet. På våre nettsider informerer vi om hvilke endringer som må meldes. Vent på svar før endringer gjennomføres.

TYPE OPPLYSNINGER OG VARIGHET

Prosjektet vil behandle alminnelige kategorier av personopplysninger frem til 15.6.19.

LOVLIG GRUNNLAG

Prosjektet vil innhente samtykke fra de registrerte til behandlingen av personopplysninger. Vår vurdering er at prosjektet legger opp til et samtykke i samsvar med kravene i art. 4 og 7, ved at det er en frivillig, spesifikk, informert og utvetydig bekreftelse som kan dokumenteres, og som den registrerte kan trekke tilbake. Lovlig grunnlag for behandlingen vil dermed være den registrertes samtykke, jf. personvernforordningen art. 6 nr. 1 bokstav a.

PERSONVERNPRINSIPPER

NSD vurderer at den planlagte behandlingen av personopplysninger vil følge prinsippene i personvernforordningen om:

- lovlighet, rettferdighet og åpenhet (art. 5.1 a), ved at de registrerte får tilfredsstillende informasjon om og samtykker til behandlingen
- formålsbegrensning (art. 5.1 b), ved at personopplysninger samles inn for spesifikke, uttrykkelig angitte og berettigede formål, og ikke behandles til nye, uforenlige formål
- dataminimering (art. 5.1 c), ved at det kun behandles opplysninger som er adekvate, relevante og nødvendige for formålet med prosjektet
- lagringsbegrensning (art. 5.1 e), ved at personopplysningene ikke lagres lengre enn nødvendig for å oppfylle formålet

DE REGISTRERTES RETTIGHETER

Så lenge de registrerte kan identifiseres i datamaterialet vil de ha følgende rettigheter: åpenhet (art. 12), informasjon (art. 13), innsyn (art. 15), retting (art. 16), sletting (art. 17), begrensning (art. 18), underretning (art. 19), dataportabilitet (art. 20).

NSD vurderer at informasjonen om behandlingen som de registrerte vil motta oppfyller lovens krav til form og innhold, jf. art. 12.1 og art. 13. Vi gjør oppmerksom på at informasjonsskrivet oppgir 15.6.2018 som sluttdato for prosjektet. Vi legger til grunn at dette er en enkel feil og at det rettes til 15.6.19 når utvalget mottar informasjonen.

Vi minner om at hvis en registrert tar kontakt om sine rettigheter, har behandlingsansvarlig institusjon plikt til å svare innen en måned.

FØLG DIN INSTITUSJONS RETNINGSLINJER

NSD legger til grunn at behandlingen oppfyller kravene i personvernforordningen om riktighet (art. 5.1 d), integritet og konfidensialitet (art. 5.1. f) og sikkerhet (art. 32).

For å forsikre dere om at kravene oppfylles, må dere følge interne retningslinjer og/eller rådføre dere med behandlingsansvarlig institusjon.

OPPFØLGING AV PROSJEKTET

NSD vil følge opp ved planlagt avslutning for å avklare om behandlingen av personopplysningene er avsluttet.

Lykke til med prosjektet!

Kontaktperson hos NSD: Håkon J. Tranvåg

Tlf. Personverntjenester: 55 58 21 17 (tast 1)
